

Антологија

СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Григорије Божовић

КОСОВСКЕ ПРИЧЕ

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање или брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригиналno издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Григорије Божовић

КОСОВСКЕ ПРИЧЕ

Садржај

СУЉ-КАПЕТАН.....	2
НЕОБИЧАН МУЧЕНИК.....	8
НАША ЗАГОНЕТКА	13
ЉУТА ПРАВОСЛАВКА	18
ДВЕ ЖЕНЕ	24
ОКЛОПНИК БЕЗ СТРАХА И МАНЕ.....	28
КАД СЕ ЦАРСТВА МИЈЕЊАЈУ.....	32
У НЕБРАНОМ ГРОЖЉУ	38
ЧУДНИ ПОДВИЖНИК.....	42
РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ	48

КОСОВСКЕ ПРИЧЕ

СУЉ-КАПЕТАН

У

Броду, главном месту потурчене Горе, чија су села нежно обгрлила

гротласти Коритник, већ одјекују гочеви и зурне, и то не циганске но праве горанске, направљене по неком из далекога Анадола донетом препочетку. Средина је дивнога планинскога лета, а сутра је *Пантелејица*.

Чудан је Шар са својим гредама и огранцима. Крепак је његов не само дивљи чар, но и снага која још држи истрзане остатке старине наше. Сточарска насеља с обе стране његова шарена хрбата имају своје обичаје, нарочите нагоне за одржане. Лутају са својим стадима од благих приморја до посурелих снежаника Бистре и Кораба. Скићу по печалби од мора до мора и далеко преко Дунава, носећи у мекој тугованки носталгију за родним кршем као нико из нашега племена. Али свако њихово село има један дан у години, кад се по могућству сви скупљају, који је већи и од Ускрса и Бајрама, и кад планинци готово неосетно осете да су једно, и ако их ова два празника деле у непомирљиве таборе. Најизразитији у овом погледу, Галичник, има свој Петровдан. То је светковина и стародавнога почетка лета, и заветина сеоска, празник пуне ведрице и срећнога доласка са печалбе. То исто је за Брод Пантелијевдан, садашња Пантелејица, остатак њихове хришћанске заветине код цркве Св. Пантелије у Броду.

Одјекују гочеви, а ужурбало се село. Дошли су печалбари из туђине да просветкују по старом обичају. На прекор свих хоџа и улема, Брођани су га одржали. Освануће сутра Пантелејица, па као у прошлим временима, у селу ће се обавити све свадбе, сва весела, сви сунети. Поређаће се око извора наред села гледаници — момци за женидбу. Доћи ће да захите студене воде накићене гледанице и бациће киту тек ишчупана босилка на своје срећне изабранике. Јер тако потурчени Горани чувају старе обичаје, као год и стару ношњу и говор. Али су ревносни у вери као ретко ко од проверених скоројевића. Сунет, право муслиманско крштење, обављају само у овај дан, да би тој ствари дали што већи значај. Зато се већ по Броду пеку халве, месе баклаве и разни колачи, какве је само Цариград могао изумети а Горанин научити, било као кувар код каквога јешнога паше, било као посластичар с оне стране Златнога Рога.

Но највећу новост учини долазак у село Суљ-капетана, старога ратника и горанскога витеза луталице. Од Сереза до Васјата, и од Дебра до Ћустендила спомињано је његово име и проношена хајдучка слава. Синовац чувенога Лазара Таје, свога оца је сахранио у православном гробљу, а муслиманство пригрљавао утолико

уколико му је расла мржња на оне, нешто раније истурчене, који му кућу разорише, и тисућна стричева стада прегнаше преко Коритника. Одметнуо се био у шуму као и сваки немиран дух. Да је султан чешће, као раније, пролазио кроз ове крајеве, јамачно би и њега уочио као и његова земљака Синан-пашу, као Соколовићеве — Херцеговачкога и Матскога, као Рустема Босанца и многе Ђуприлиће. Кад се већ потурчио, хтео је да буде слободан и без стеге: није ваљда могао гледати да му Љумљани и дале отимљу стоку и пресецају глобу. Напротив, постао је хајдук да сам шале рабоше за глобе и да покаже како се отимље. Нека му се смеју колико год хоће што му је стрина Божана још Божана, и то баш у Броду покрај преклада, и што су му братанци у Призрену у српској школи. Лековац је он. А од Лековаца неки су већ муфтије и мудеризи, па и они што се крсте — дај, Боже, да постану владике, а он ће да хајдукује!... Сточарство је у Гори уништено и настала дотле незнана печалба. Не може он ићи у Смирну и Сарајево да гради халву и продаје бозу. У друкчију је печалбу пошао. Саставио је Дружину по старом крцалијском закону: од зла оца и од горе мајке, у којој се о вери не пита. Настао је да собом продужи мутно помешане завете и Старине Новака и разних балканских кесеџија. Качаник, Демир-Капија и велики путови ка Серезу и Битољу бејаху његово поприште. Његове пустоловине власт је гледала кроз прсте, јер се одликовао у свима ратовима и угушивању побуна, да му је надимак капетан пристајао и као пустоловном атаману и као ратном стотинашу.

Већ је почео да залази у године. Његов је једини син готово момак, а још несунећен. Као и многи по селу. Сваке године уочи Пантелејице сићу старији Горани до Призрена и тајно упитају кога од српских првака: да ли се треба надати скором пзбављењу, да не би своју децу *кварили* — да после, као хришћани, носе срамни жиг на миросаном телу... То је чинио и Суљ-капетан, те му је дете већ одрасло као каурин. И он се нечему надао. Али ево већ неколико година како су Призренски одговори тужни. Свет почео да се мири са судбином. Тако исто и хајдучки капетан. Из дана у дан види он како од нада нема ништа. Већ је почео да се љути на своје братанце Јанчета и Косту што се не турче, но још своју деду шаљу у Београд на школе. Хе, а како је диван, на пример, Петар Костин! Кад би се тај потурчио, вера и бог, брзо би Постао или велики везир, или шеих-уљ-ислам... Сломљен је већ Суљ-Капетан. И сам осећа да свакога тренутка постаје све већи муслиманин и Турчин. Не вала се више заносити и премишљати. Зато је и дошао у Брод да се мало одмори и Сунети свога сина. Би!... И сам је Турчин већ...

Гочеви бију. Суљ-капетан је објавио своју одлуку за Сина, те му навалише Горани на весеље. И они су као остали свет. Ишчекују чуда од расипања и показивања. Па то и не крију. Мисле да су и његови ђемери пуни дуката, као што је громка његова слава хајдучка. Међутим, капетан је танак домаћин. Није штедио ни код куће, ни при пустоловинама. Хтео је да задиви свет једним Горанином, да покаже Турцима какав може бити један потур. Расипао новце лакше но што их је задобијао. Давао је сиротињи, гостио пријатеље и дивљу дружину. Бацао је у текије и цркве баш као онај Ђаковички бекташ што је на самрти поделио својих последњих триста гроша текији, џамији и Дечанима: „пред Богом једна је вера права — ваљда ће која од ове три помоћи мени грешном пијаницу!...“ Нико не зна да је он једва у ђемеру набиљушио педесет дуката да обави сунетско весеље, но све зинуло да види чуда од злата и госпоштине...

Види то капетан, па га нешто штрецну. Заголица га безобзирна таштина. Први је он човек сад у Гори, у Броду, мора и његово дете у последњој свечаној поворци кроз село бити као кнез. У злату и на хату као валијин син. Иначе зашто се потурчио и зашто да дете сад чини правим Турчином? Зашто да његови земљаци помисле да је више сојтарија но хајдучки капетан? Али — пусто немање!...

Баш тих дана бејаше дошао у Брод богати призренски трговац Спаса Чемерикић са пуним бисагама злата и сребра да по Гори откупи овогодишњу вуну за извоз. Дошао је на својем хату, са везеним кубурлуцима на седлу, јер се овде није бојао. Он је главни поверилац горански, добродушан чорбација, који оскудних година сву Гору издржава храном до овога доба. Њега се најзад сети Суљ-капетан. Па позва старога слугу Ђерима:

— Али знаш, мој Ђериме, да ми је сега срце ђумур? Још једна жишка — пепел ће се учини!...

Затим му пружи фишек и прстен с руке, па се страховито намршти:

— Турчин сам, шућур!... Што да мислим горе-долу?... Иди во село. Ђе го нађеш чорбација Спаса од град. Дади му то.

„Ти се поздравио — да му речеш — ага ми Сулејман Лековац со здраво — живо: хата да му испратиш и све ћемере со лири, со алтани, со дукати. Резил да го не учиниш, зашто — сунет прави детету. Гајле ич да немаш. Само нема такец-вакец: ја тој, ја глава немаш“... Оди, бре стари пес!...

Крајем лета након две године после овога спушташе се низ Вардар кроз Демир-Капију караван са призренским трговцима. Каравани са вуном и сахтијаном стигли су још раније у Солун, где се утоварују у лађе за Трст и Марсел. Трговци су на обичним јалицама, са сексанама које им носе јело и ствари за преноћишта. На понекој сексани су и бисаге пуне новаца. Врве они без оружане пратње, на срећу, овом опасном долином. Неће да изазивљу горске хајдуке нескромношћу. Само је сваки од њих прихватио по двадесетак дуката, а у бисагама поред чутуре са жеженицом по оку најлепша скопљанска дувана — да обдаре случајне сусретнике који жудно траже украј пута оваке намернике. Али је сваки од њих прикрио дубоко у појасу и по самокрес. То је очајничка пушка. Јер је чудноват Призренац. Потули се путем, постане веома скроман, много подноси, хоће новцем да се откупи, дубоко се Турчину пресавије, но уме и хоће често да умре! Кад кроз њега Проговори класична крв, а лице поцрвени као турчинак...

У Друштву беше и Спаса Чемерикић. Спремио се да са Димишем Мишетевићем види Лондон. Био је у Цариграду, Александрији, Трсту и Бечу. Хоће под старе дане да опроба Трговачку срећу и са далеком престоницом. У Солуну му се већ товари огромне количине вуне и получињене призренске коже. То Му је ваљда последњи узмах, јер је остарио. Пред полазак је оставио завештање, да његова мука не би отишла у ветар. Деце нема, па је све оставио народу. Зато и треба овај подухват да му донесе највише зараде...

Кад поворка наиђе у саму сутеску, она погна уморне коње брже да што пре мине ово опасно место. Но чим изби на другу страну, читава чета разно обучених и разно наоружаних пустилова опколи их и заустави с наредбом на турском језику да сјашу и пођу за њима. Трговци утрнуше, па послушаше. Али Чемерикић се сети да су његове бисаге најпуније, да је то већ народна навака. Сјаха и он, па уздахну тешко и болно. Гле несреће! Уз његову главу, која више никому не треба, отиде и оно што је народу наменио као да је проклето. Остаће и даље црква непокривена, а школе у подрумима. Вај!... Њему удари пламен уз образ, па брзо трже пиштољ и опали на најближега. Али не погоди. Хајдуку не даде дружина да га погуби, пошто је њихов поглавица изрично наредио да се сви живи доведу.

Иза деснога врха Демир-Капије, на једном брдашцу, сеђаше на овнујској кожи стравичан атаман. Дуже косе, у бради, са огромном дервишком капом, испод које сјајаху два крупна зелена ока. Пуши на дугом чибуку, а белокори јатаган извукао из ножница и метнуо поред десна колена. Иза њега држи му момак његова коња и две-три самарице које им носе комору. Трговцима клецнуше колена, кад хајдук показа на Спасу Чемерикића и рече да је пуцао. Он нареди да му се овај примакне, па се маши за јатаган и о тле му опроба виткост. Али га Спаса достојанствено погледа и поздрави руком. Харамбаша га пресеке очима и поче потмуло турски:

— Шта си хтео, бре?

— Да се браним, ага.

— Чиме?... Пушком?... Каурска главо неразбрана!... Зар не знаш да је ваша пушка умрла одавно?

— Заиста је тако, ага!... Али деси се по нека...

— Која не упали — —

— Понекоја и упали! — дрско одговори трговац, као човек који види да је све свршено. Смрт га неће мимоићи, па барем да проговори као онај с коца, или испод целатове сабље...

— Дакле и каурин да се маша за пушку?

— Сладак му је живот као и Турчину, ага... Образ тако исто...

— Таке је! — узвикну дервишина на горанском наречју, те се Трговци још више уплашише. То је сигурно каква потурица из Кичева или Тетова, која се неће зауставити само на пљачкању.

Међутим намрштени харамбаша упре поглед изнад њих негде у даљину, па се дубоко замисли, а руком се играше са голим јатаганом, по изгледу само да нареди да му повију Спасу Чемерикића, те да му одруби самовољну главу.

— Али ме познаваш, бре каурине? — настави у неко доба чисто — горански. Не.

— Не се плаши, казуј истину!

— Потесно ли ће ме нађеш — испрси се Спаса очајнички: — те да те лажем?

— А си познавао некад потура Суљ-капетана?

— Јесам.

— Беше ли тој неки пут на нечаре?

— Не знам, ага...

— Не, не — збори право. Ако си ти Спаса Чемерикић од Призрен?... Тешко беше један пут и Суљ-капетан во Гора. Резил ће се направеше. Ама ти му го донесе образ на место. Со јунаштина. Даде му хата за дете и многи ћемери со злато... Таке ли је?

— Па, ага...

— Убаво!... Врати ли ти тој стари потурски пес?

— Вратио ми је све. И паре и коња. Сам је дошао код мене да броји паре, а његов слуга је донео пуну тепсију баклаве.

— А што ти рече најзад? Мисли убаво, па да ми кажеш!

— Рече ми: „Бог турска душа“...

— Не, не!... Ваке: „Бог потурска душа“...

— „да не ми је земе, море Чемерико, док не ти направим добро“!

— А, таке!... Ете, таке је рекол тој стари пес!... Тој погани потур и торбеш!... Такец!...

Настаде тајац и пометња. Призренци почеше да мере што би ваљало: бранити свога земљака или удворишно одобравати овом страшном човеку. Но, он брзо збаци дервишки клобук с главе, заповеди дружини да вољно седне, па се окрену поново збуњеном Спаси:

— Тој потур се направи божем дервиш: ја сам Суљкапетан — руку овамо, здраво-живо, земљак!... Ти ми некад сачува образ, право је сега и ја да ти вратим... Сви сте слободни Земљаци сме. Вије в туђина да печалите, и ја такец... Ракије да се напијеме, ама турски, а не каурски... Седите!...

Као наново рођени, Чемерикић му на растанку понуди мало трошка, али се капетан љутну:

— Ба!... Сиромав човек сам, па опет во мој ђемер ће се нађе некој алтан... Само земи мој прстен. До Сењаник има још лоши људи: нека ти бидне он дерудеџија — зашто па један је Суљ-капетан од Гора, иако је потур, иако јоште међу зубе, може бити, ће му се нађе домузовина... Такец!...

Кад трговци сиђоше на пут н окренуше поново низ Вардар, иначе ћутљиви Демиш окрену се Спаси шаљиво:

— Ама на овуј муку није баш рђаво кад се неко наш потурчи, а што велиш?

— Скрши врат, протестанту ни један! — полуљутито одговори побожни Чемерикић, па натуче на прст десне руке велики капетанов прстен — за сваки случај...

НЕОБИЧАН МУЧЕНИК

Петровдански је сабор у манастиру Црној Ријеци.

Изнад Рибарића, у једном стравичном ждрелу што га издубила плаха планинска река, високо изнад њена корита у кречњачкој литици биле некад огромне, неприступачне пећине. Ту је у њима за тешких дана, не зна се кад управо, саграђена чудна црква и још чуднији конаци за калуђере. Све у стени која је имала свега неколико невеликих отвора. Црква је смештена у најдубље одељење, а иза ње су по другим пећинама распоређени за невољу манастирски конаци. Ћелије, одаје за посетиоце, велика трпезарија, скривница, коњушница и као што пристoji целитељном манастиру, дабогме и лудница. Те су просторије на два пода и са уздужним тремовима: ради њих је стена, која све пећине затвара, испробијана за онолике прозоре колике су обично арнаутске пушкарнице. Кад човек с противне стране погледа на манастир, учини му се да гледа два реда ластиних гнезда припијених уз голи, од времена као мёд мрки крш.

К манастиру се не би никако могло прићи да преко узаногa понора није пребачен на другу страну лаки мостић, Ограђен и покривен шиндром, некад јамачно покретан. Одмах је ту иза њега мала зараван, на њој два новија пространа конака и кладенац, а изнад њих се издиже висока и стрма планина под шумом и са мање литица но што је она друга, манастирска страна. Ни гласитијега манастира ни Тескобнијега места у крају. У њему леже мошти Петра Коришкога, које су Колашинци с тешком муком и крадом пренели из призренских страна. Та је светиња целокупна и код свега народа у великом поштовању. А манастир се налази између толиких нахија којима је судбина доделила ту злу срећу да око старогa Раса чувају завештане спомене. Зато је овде сабор о Петровудне сваке године необично многољудан.

Беше настало подне и сунце тек продрло свом снагом у ждрело. Колико да сабор оживи од јутрошње јаке планинске свежине. А свет бели се слегао у ову тескобу и почео да се прима горе уз планину, да би иза какве букве нашао нешто места да седне и одмори се после службе божје и дугога чекања да дође на ред и уђе у цркву. Одакле све није. Из Пећскогa Подгора, из Пазарске Нахије. из Пештери и Штавице, из Колашина, Рогозна, па чак Косова и Доњега Ибра.

Онамо где је црква, по тремовима се начичкале подгорске девојке и младе. Њихов је ово дан. Из боље су питомине, али из краја где се од зулума не зна за бели дан. Удариле су одмах по служби у снажне двопеве. Хоће да се напевају за читаву

годину дана, чак до другога Петровдана. Јер у завичају тешко кад то раде. И да покажу осталим планинцима, тврда уха за оваку песму. Пуцају, пусте, од здравља и устрептале младости. А њихови људи услужнији но други сељаци: не траже да их оне дворе и послужују као Колашинци, но им сами доносе каву и медовину и остављају да се саме веселе како и колико хоће.

Овамо на заравни повише конака логор Рогожњана. Привезали у шибљу седленике, а поставили совре од пртених канаваца и окружили их. Поседали на сарајевским веленцима, око њих пуне бисаге и торбе, огромне чутуре и вргови. Не воле они да јуре по сабору, но сваки покупио своју чељад и својту, изнео пециво и колаче, вина и ракије, па засео као сваки наопослени крштеник. Помолио се Богу, поклонио Светому Петру, па сад повраћа душу и од заморна пута и од дугих петровских поста... Нико нема пушке, нити за њу мари. И жене су им слободније и природније; једу и пију без лажне сељачке стидљивости. дошли су ови луди онако просто, да се помоле Богу, а не да се показују и вржу на себе неко особито, саборско, расположење...

До њих су Пештерци и Штавичани. Огромне дивне мушке прилике у као снег белим чалмама око главе. На чудо крупна женскадија. Свака девојка са ножем за пасом, а ретко која жена без црне убрадаче: гине се тамо често... Сви су људи са оружјем и оно је око њихових седишта згомилано у праве дрвљанике. Домаћице им спремају саборске цицваре, а они пију као немани. Крупно зборе као да се дозивљу с брда на брдо и све некако певајући. А не знаду ти за страх, као да нису раја. Њихов Поп-Добрињац им је и владика и патрика. Тврдо држе све четворо поста и љуто се крве са сваким ко то жели...

Средину заравни заузели Колашинци. И око њих су дрвљаници од пушака. Осећају се да су на дому и некако би хтели да су боли од свих. Но узалуд. За Рогожњанина су они по мало хајдуци, по мало безверци; за Штавичанина *дивље* Козе као и Арнаути, а Пећанци им ћутке више цене прве луде но пушку. Јер су очигледно показни и омашују на Црногорце и Арнауте кад им је широко око врата. Побожни су само кад Угледају ћивот Светога Петра, а божја вера, уштинуће какву снашу из другога села чим изиђе из цркве још на оном мостићу... Пију и о женама не воде бригу: тешко тима ако их на сабору не чате мајке или тетке!...

Горе у новим конацима чета низама са заповедником, безброј заптија са својим чаушима, који после кроз нахије Треба да спроводе народ са сабора. Код њих су нарочити Луди који говоре турски и арнаутски и који се старају за ихово угошћење. На другом су трему кнезови, прваци из градова и нахија, свештенство и манастирски војвода Омер Џанковић, који непрестано срче грку каву за кавом, кроз шалу куди Колашинце, а уверава игумана да воли Светога Петра „боже прости као да је он, Омер Џанков син, прави онај глуви, Влах“...

Сабороване већ узело велики замах. Испред конака завитлало се огромно коло, жене почеле да снују по светини, а људи још јаче да пију и галаме. Кнез Швикувић, у чијој је кнежини манастир, сишао у сабор и позвао колашинскога буљутбашу Сефера да са сејменима пође и припази да се одржи ред.

— Мучни су, буљугбаша, ови наши сабори: не зна ракија шта хоће кадија...

Буљугбаша се тргнуо од ових речи и заустео нешто да одговори, али ончас мало сагао главу као застиђен и пошао кроз сабор са десет сејмена, Арнаута и Колашинаца. Обучен бејаше у турску заштијску одору са знаком чауша на левој руци. Сушта красота од човека у најбољим годинама, Витак и висан као најпробранији за чету барјактар, црномањаст, малих бркова а крупна ока. И да застраши мужевношћу злоковарника, и да преласти лепотом женско чељаде. Управо као поручен за строга буљугбашу и, у исто време, за отмена царска измењара. Соко. Али наступа кроз светину некако поткошено, без снаге и воле. Као да му је досадно, као да се од нечега стиди; у лицу је опет блед и снужен као да на души носи голему, тегобну тајну. Тежу од ових планина, које су се онако сурово наднеле над манастир.

— Пазите и не узмите ми образ данас — шапуће он сејменима арнаутски и не застаје Дуго — данас је њихов дан; нека се веселе, не дирајте никога. То им е само поклон од Бога и цара!...

Крваво је на души јунаку.

Пре три године на Велики петак освануо је у овом истом манастиру по позиву кнеза и проте колашинскога Иван Војиновић из села Воћника у Дреници, на гласу човек и јунак и још из чувеније куће. Сачекали га њих двојица и право с њим пред ђивот Светога Петра, затворивши за собом врата. Прота Томовић одмах натакао епитрахил, запалио три свеће, сваком по једну, и додао госту свечани манастирски крст да целива. Па набрао обрве, натуштио се и страшно запитао:

— Јеси ли Србин, Иване Војиновићу?

— Јесам, честити оче!

— Јеси ли Србин, питам, Иване Војиновићу?

— Јесам, честита молитво наша!

— Још једном, Иване Војиновићу, право и здраво, тако ти све у напредак прошло: јеси ли Србин? — грмнуо стари прота као да су громови тога тренутка ударили кроз црквене пећине.

— Јесам, прото, и не мучи ме више ради закона нашега, цркава и манастира!...

Прота му додао још једном крст на целивање, пољубио га у чело, наредио му да клекне, покрио га по глави епитрахилем, спустио на њега руку и да, ваљда, благосиља, и да му како не би утекао. Па позвао кнеза да он отпочне. Једну нечувену и недоживљену досле...

Колашин пропада. Не може више да се брани. А кад он пропадне, до врха Копаоника неће се више чути српска реч. Навалила сила, учили силници, узаврели по шумама и друмовима арнаутски разбојници. Врана врени очи не вади: арнаутске

буљугбаше не окрећу пушке на своје, турске власти као да желе да се тако продужује. Пропашиће се. А Требало је још мало издржати, још само мало, па би стигао дан васкрса. Довијао се он, кнез, са старим протом од сваке руке, али не види никакав над више. Осим у једном начину. Кад би само смео да га помене. Њему, Ивану Војиновићу, тићу од сокола, ришћанину од ришћанина. Кад би смео?... Ето јунак је да Арнаути дрхте од њега, богат је и бездетан. Да се одвоји Од своје задруге, начини засебну кулу и задужи веру православну — да се потурчи, а он ће после лако удесити да постане колашински буљугбаша и на тај начин сачува ово јадна народа...

— Послушај нас, Иване Војиновићу, великога ти имена божјег!... — потресно завапио кнез и клекао покрај њега.

— Ти ћеш се тобоже потурчити — прихватио је на ово прота — а нас двојица дајемо ти јемце Господа Бога и Светога Петра да ћемо тајну сачувати и рећи Србији кад дође како је у истини било. Гријех на нас и нашу ђецу, Иво брате и сине!..

Целом снагом својом пружио се испред олтара Иван Војиновић, поклонио се свецима, узео причешће и пристао на најстрашнију жртву. Није имао снаге да је одрече проти и кнезу. За кратко време је постао од Ивана Сефер, па Сефер буљугбаша и дошао у Колашин да под тајним руковођењем вешто баца прашину у очи турским властима и очисти крај од насилника и лупежа.

Зато је он на данашњем сабору тако суморан. Осим два човека њега цео овај свет презири и ненавиди на правди Бога. Он је за све њих само потурњак, нечовек и душегубац. Па се још не зна докле ће те муке трајати. Докле?.. „Докле, Боже, стари крвнице, и Свети Петре, јадна узданице рајина из Корише?“

Али се баш у том часу зададе путањом озго са планине стари колашински особењак и делија Рујо Луковић, вечити чобанин и ваздашњи планински колибар, иако из богате брњачке Куће. Откако се зна за њега, увек је само једном годишње силазио у манастир, и то о Петровудне, вазда последњи и тек после подне. Причестио би се, видео кнезове и попове, упитао шта је у свету, па се опет враћао к својим овцама, горе на планину. И рођена деца била су га жељна. Носио се чисто и богато али му је рухо било старога кроја као и оружје. Место жутога реденика око појаса, пасео је он огроман старински силав и у њему две леденице и јатаган. Место уведене у обичај мартинке, о раме је вешао стару *пафтајлику*, која се још само у колашинским песмама помињала као пушка „од два грла а шеснаест зрна.“ Иде он озго још младалачки и раширио се као орлушина. Хоће право у цркву, крај чијих ће врата, по свом обичају, оставити оружје док се само причести, иако је баш тога тренутка гласник извикивао заповест од „царскога забита, кнезова и буљугбаше“ да се по сабору не носи оружје...

Између Колашинаца и Штавичана Рујо Луковић се сrete са буљугбашом и хтеде да га размине. Али га Сефер благо таче руком и изустити:

— Поврати се, чича-Рујо, и остави оружје, вјере ти!

— Виђи, да ти кажем! — узвикну овај ончас грановесно, устукну мало назад, метну подланицу над очи као да му сунчане зраке сметају да добро види, па страховито поче с презирањем мерити буљугбашу.

— Ено Турци гледају, човјече добри!

— Турци?!.. А ти што си?!.. Потурњак!.. На мојем сабору, у мојој слободији, у мојем Колашину, пред ђивотом Светога Петра, да ти кажем, излази ми на пут да ме разоружа као женетину! И то ко? Иван Мојсилов из мртвога Воћника!.. Мене, Брњачанина?!.. О, помози, Свети Петре, или данас Мени, или више нећеш имати кому!.. С пута, кујо потуричка!.. Виђи, да ти кажем!..

И ђаволски већ прибрано, старац се рашири усред гомиле и са крвавим осмехом на лицу као свако ко се одлучио да умре, секну левом руком једну леденицу, а десном јатаган. И докле је кнез Швиковић са неколико одабраних људи савлађивао узбешњела горштака више молбом но силом, и Уверавао дотрчале Турке да је овај шенуо памећу, те ће га одмах повести у лудницу, дотле је Сефер-буљугбаша као студени камен стојао.

Причају људи да су му се тад низ бледе образе скотрљале две крупне сузе, да је болно поновио Рујову узречицу „виђи, да ти кажем!“ па позвао сејмене и одмах отишао уз планину. Ни данас се не зна шта је с њиме даље било...

НАША ЗАГОНЕТКА

ласити првак из Ораховца, крај Призрена, Хамза Вукашиновић, бејаше

по свршеној берби приредио гозбу својим работницима. Беше то његова неуобичајена ствар као што му и работници не беху обични: не лута сиротиња из села, нити обична раја из нахије, но све сами навикли на печалбу Колашинци. Једни су му читавих петнаест дана брали грожђе по многобројним виноградима и преносили у крбљама на својим јаким коњима, а други на челу са познатим качаром Сеном Дурутом оправљали више недеља укопане у виници огромне каце сличне великим стоговима, бачве за вино и ракију, крбље и бурила у којима се преноси вино по целом крају. Поштено су луди запињали око агина приноса, па је овај хтео да им То на растанку призна, агански и мушки.

Силовит и грановесан је Турчин био Хамза Вукашиновић. Полуодметнут од цара као некадањи крајишнички диздари, он је са још неколико таквих истих луди силнички заповедао свеколиком Подримом, држао се на пушци и изједна крвио са сваким ко му је по обести био раван, био То арнаутски барјактар или градски бег. За власт је марио као за лањски снег. Држао је на кули нарочите тевабије попут Махмудбеговића. у Пећи, а кад би затребало — позивао је оружане најамнике као какав средњовековни полунезависни властелин. Уколико се више спомињало његово српско презиме у намери да се он нешто омаловажи са својега давнашњег порекла, утолико га је притискао стравичан нагон да буде охолији, помамнији и бешњи Турчин. Хтео је сваким својим делом, сваким покретом и сваком речју да докаже како нимало нису боли Турци од њега, они који су дошли било из Азије, било с оне стране велике подримске реке, са голих брда. Зато му није нимало сметало што турски није знао ни воде потражити, а арнаутски — само колико да му се на говору подсмехну Дреничани и Остроzubљани. На спољње турковање и господовање расипно је трошио своје иначе велико богатство. Кула му је имала две велике одаје, једну градски намештену, а другу арнаутски: нека су вазда готове како за кога. Свакога петка у подне силазио је у џамију да отклања, а ончас после тога у каву код Шедрвана да се види с пријатељима да с њима пресуди што, или донесе какву важнију одлуку. При том су га пратиле покорне тевабије, те је огрнут у златом извезен кратак бињиш, било лето, било зима — ваистину личио на којега знаменитијега римскога сенатора...

За Србе је имао само презрење. Нечувено и невиђено, грубо и погано. Презирао је попа и учитеља, гадљиво окретао главу од цркве. чудно се мрштио и склањао вазда унутра кад би о свечаницима спазио празничну црквену поворку, крстове и обредне стегове, што је јадној раји још остављено било. Чак ни православни спровод ка вечној

кући није могао да гледа. А зла им није творио. Људи су у њему гледали чудну загонетку и многи се питали: да ли му је криво што се нису сви истурчили, те му се не би ничим напомињало да ово што је није од искони, или се гади на ову рају, на ове слабиковиће, Који ради једне слабе вере трпе и не осећају дражи охولة слободе и турскога царовања? Чиста истина није могла да се утврди, тим пре што се не памти да је кога о Божићу посетио, док је међутим сваке славе код Трифуна Леденичанина пио ракију до зоре и благосиљао уз сваку чашу лепше но какав најправославнији Рогожњанин. А Леденичанин је већ имао на Души више од тридесет Турака!.. Уосталом, свету је било још чудноватије што је он уљудно Бога прихватао само онима православне вере који су се држали на пушци и крвили. За све остале који су му се до земље клањали, једва је, не гледајући их, кроз зубе цедио:

— Арно, бре рајо, арно!..

Због овога је све православно у Охраовцу бежало од Хамзе Вукашиновића. Премда је раднике увек добро плаћао и тачно подмиривао, боље обезбеђивао и издашније хранио, опет је муку мучио при сређивању пола, нарочито при брању винограда. У Ораховцу је било могућно свако насиље осим присилне работе. Њу је обичај искључивао, поред тога што је завештавао да се у великом селу све уради брзо и на време. Даље, старина је оставила правило да прваци код Шедрвана одлучују почетак и завршетак бербе: према години од пет до петнаест дана. Та се одлука на време објављивала и после завршнога дана било је допуштено да у туђе винограде улази ко хоће и бере колико може, па чак и стоку уводи. Пољаци су остављали своје сламне колибе и нико није имао право да се пожали на потру или крађу ни преко пушке ни преко суда... Везан оваквим обичајима Хамза Вукашиновић је узастопце неколико година много изгубио на виноградима, јер су му остајали непобрани. Срби су га избегавали, а Арнаути са села не раде ове послове. Једне је године, у невољи, најмио мамушке Цигане, али је после неколико дана пошла ругалица уз ораховачке крше, која је у преводу са арнаутскога, овако почињала:

Благо вама, мамушки јеђупи,

Кад вас Хамза, паша силни,

За вечером смерно двори!..

Тад му је то било теже од свега, али је ове године био срећнији. Пред бербу му беше дошао са својим момцима Сено Дурут и увелике почео да око бачава ликом притеже јасенове обруче. Тај наочит а скроман Колашинац нешто се одавно свиђао силному аги. Још кад се први пут најмио у њега, покупио је од момака пиштоље па заједно са својим изнео на кулу и предао Вукашиновићу.

— Гља, свиње влашке — окренуо му се Хамза пријатељски и с осмехом: — а зар ви носите оружје?

— Понекад, ага...

— А смете ли убити Турчина, бре?

— Па... да не донесе бог, Хамзага...

— Гља га, гља!.. Тако ми бога човек треба да је свакад *мушак!*..

Можда баш због оваке мало видљиве привлачности, Хамза Вукашиновић се на неколико дана пред *брање* пожалио Дуруту како тешко налази раднике и како ће му ове године виногради остати непобрани. Колашинац спустио на земљу мањ којим је набијао обруч, па му се отворено окренуо:

— Знам то, ага. Али немој да се љутиш. Отишла ти је зла ријеч да си крвник за *нашу руку*. Тежак ти је и збор и поглед. Чуло се да је за тебе сваки Србин *крсто*, липово штапче и свиња. Па бјежи свако, јер н Циганка има образа!..

— А што не кажем теби, крајан ти зуб?

— Али велиш другима, па би и мојим Колашинцима?

— Никоју ко је мушко, бре!

— Вала?

— Валаа!..

Мудар Дурут, па се одлучио. Отишао у Колашин, сабрао довољан број берача и људи с коњима за пренос грожђа у винице. Као по каквом заверавању, цео посао је обављен плаховито и на време, на највеће Хамзино задовољство. Ето, због овога је ораховички силник на својој кули приредио опроштајну гозбу не само Сену Дуруту, но још многима које је овај између берача као отменије одабрао.

Арнаутска оцаклија беше дупке пуна. С десне стране поред огњишта прекрстио ноге Хамза Вукашиновић. ниже њега Дурут и најодабранији Колашинци. С леве опет агина званица и пријатељ, чувена злица Селман Чибуковић, дед којег је пребегао испред Карађорђа такође из негдашњег Карановца. Испод њега сеђаху три његова пратиоца и остали берачи, а у дну куле на нешто подигнутим подовима и ограђеним бејаху лаутари н певачи. Цигани са *дефовима* и виолинама.

Мушки се До вечере пила ракија, богато zaloжило, па окренуло старо вино, не из чаша и белића, но из правога меднога кондира од три старе оке. Само су два турска првака продужили ракију. Пиће је драгало све одреда, да се није знало ко је веселији. Лаутари су ређали своје песме уз гусле и тамбуру, час удвоје, час мале и кратке конге, час опет дуге десетерске јуначке песме о Мују н Алилу на арнаутском језику. Цигани су играли неке собне арапске игре које су научили у низаму и певали на сва три домаћа језика разне поскочице н севдалинке. Хамза им је бацао череке и беле меџедије као помаман. Па се одједном окренуо Колашинцима:

— Ко пева од вас, бре, уз *гуслу*?

— Сено Дурут! — повикаше сви у глас.

Дуруту не би мило, али на велико Хамзино наваљивање узе гусле и кликну као вила, озбиљно ређајући *Женидбу Паше од Тирана*, којег је мајка усаветовала да за стара свата позове Краљевића Марка, који је после својим чудним мегданом на Кунар-Планини учинио да стара пашиница дочека у дворима дивну снаху. Турци се изненадише и гуслару и песми. Вукашиновић од задовољства сам шчепа од слуге кондир С вином и пружи га Дуруту, молећи га да потегне „као некад наши стари“... Па му и то би мало. Но, чим Сено попи каву и испуши цигарету, он му пружи гусле:

— Тако ти крста сад једну још постару; једну како је било у Косову!..

— Не знам, ага, и не дирај ме, вјере ти!

— Тако ми дина, као што сам Турчин, ти ћеш баш ту песму да испојеш!

— Не могу...

— А, бре, кад ти се вели! — подвикнуше остали Турци, којима се придружише и готово пијани Колашинци.

— Харам да ти је мој хлеб и со ако не појеш као што се пева у твојем селу! — узвикну Хамза најзад, гурајући му гусле у руке готово насилно.

Озловљени качар прекрсти поново ноге, наслони мрке гусле и загуђе. Спочетка тихо и мртво, окрећући све начине гуђења натмурено и забринито, па онда успореније а јаче, док не зајеча цела одаја. Прса исправи а главу пови нешто у страну ка гуслима и поче колашинску песму о несрећном боју на Косову. За све време трајања дугога увода зашто се изгубило царство, глас му је био једна језива тужбалица док се војске не сударише: он тада подиже главу и обори очи на Хамзу крај оцака, који га побожно слушаху. Онда плахо размахну гудалом и закликта страшни сукоб и лом. Доведе Милоша у шатор и нагна га да прими пружену му за пољубац Царску ногу. Па га песма занесе као да је у Колашину и као да ту нема Турака: војводина нога, у не знам каквом опанку, стаде цару испод грла. Но баш у том тренутку као бесан скочи на ноге Селман Чибуковић, истрже од певача гусле и крвнички га лупи њима по глави:

— Ах, влашка свињо, још има на земљи Турчина! — узвикну он, па се маши за појас.

— Нема, валаа, не! — дочека га Хамза и укрути у наручја.

Кад их развадише, Хамза миран као да ништа било није, замоли незгодну злицу да му одмах напусти одају и прими на знање да више не могу бити пријатељи. Кад овај са друштвом Пође к вратима, он му добаци, обраћајући се Колашинцима:

— А видите ли да заиста нема више Турчина?... А?... Бог зна да ли ћу ја бити Турчин?... О, куку мени ако не могнем бити!...

Сутрадан је сам Хамза Вукашиновић весело помагао Колашинцима да товаре своју заслугу у грожђу и пићу. Свакоме је за антрешел поклатио по велику корпу

најбољега грожђа, а Дуруту цео товар. Задовољан је био ораховички *Турчин*: његов брат је тога јутра по изгранку дивнога јесењег сунца убио Селмана Чибуковића...

ЉУТА ПРАВОСЛАВКА

Још пре двадесет дана суседи су јој донели ту црну вест, у коју она никако

није могла веровати. Калудрани су били у граду једне суботе и на тргу сазнали од чудно задовољних Арнаута да се њен муж, а њихов сељанин Милоје Красић потурчио. Лепо, истински, како су иновјерци надуго и нашироко причали, отишао код кадије, дао пред сведоцима изјаву да се одриче од своје *слабе* и хоће *јаку* турску веру, па се у петак пре подне уз бубњеве и зурле, уз велико турско весеље и радовање, потурчио. Томе најпре ни Калудрани нису веровали. Побогу, зар може Колашинац вером окренути? Зар може помазан човек прећи у турску веру? Кад се зна да се тај знак хришћански ни кроз векове не може са чела избрисати? Кад је стари прота уверавао на једном сабору у Дубоком Потоку да то освећено мазиво продире кроз кожу и на самој чеоној кости урезује Христов печат као на поскурнику, те да се и на оном свету зна ко је овамо у чијем Тору био, па турчио се или шокчио колико му год драго?...

Али су и ти прости сељаци који овако наивно мишљаху брзо својим очима уверили се да је истина што су луди на тргу причали. На своје страхотно запрепашћење познали су својега суседа Милоја Красића у огромној гомили Турака која је ишла по граду. Опет са бубњевима и урешеним Циганима, та литија водила је пребледела Милоја од куће до Куће, од трговине до друге, да се Турци обрадују својој принови, својем новом брату Турчину, и да га дарују. Ко новцем, ко чохом, а ко опет кавом и шећером. Да му буде меденији нови живот, да би изишао из рајетинске рђе и да би му се још на првим корацима усладило турковање, човече... Обукли га у, Србину, смешну одору, у некакве половне црвене шалваре, минтан од басме и веома изношену ђечерму старога кроја. На ноге му назули нове црвене јеменије, а на главу натукли фес са бедном чалмицом и још смешнијом кићанком од зелене непредене свиле. Боже, смешан и бедан се учинио сељацима њихов Милоје онако прерушен. До јуче наочит сељак, постао по њихову рачуну ајмана за поћак, прави цигански церибаша: е, заклели би се они на све четворо часних поста да и церибаш озбиљније стоји на дервишком ћулаву онај крајичак лисичјега репа но њихову тужном Милоју она смешна угужвана зелена кићанчица!..

Кад су све то видели, од јада им пресео и Трг и трговање. Град им се у пакао претворио а по образу блато ошинуло, те један мимо другога појурили горе ка Калудри. Све до својега села нису од бруке смели никоме ништа рећи. А после, одржавши збор, пошли Милојевој кући и известили његову жену Богдану.

— Не може то бити овога свијета, сињој кукавици! — завапила она и скаменила се на месту.

— Може... ти да си здраво и то дијете покрај тебе!... Може, Богдана, на велику срамоту нашу. Виђели смо својим очима... И за име смо чули: од јуче ти је он злосрећник не више Милоје, но Мустафа, син Мухамедов... Ти да си здраво!...

Нови Турчин никако није долазио својој кући у село. Турци су га непрестано држали у граду, гостили и даривали, храбрили и утврђивали у новој вери. Али од те суботе равно до друге, Богдана је свако јутро излазила на помол иза куће и у глас нарицала са својом срећом, за својим домаћином. Цвилили и дрво и камен. А прве недеље, помислила на своје дете, узела га за руку и сишла у Дубоки Поток. Тамо се у старинској црквици помолила Богу и свецима и за њега и за свој разум: испод судбине нема се куд — било би грђе да узме гору...

Тога опет, двадесетог вечера по Милојеву турчењу, Богдана бејаше остала сама са синчићем у кући. Суседи су већ рачунали да јој је бол мало одуминуо и да је могу оставити саму. Уосталом, кућа јој је била наред села, сасвим уз друге блиских рођака њеног мужа. Скромна планинска кривача, покривена сламом до земље и ограђена плотом, без иједнога прозора. При отшкринутим вратима, као што то сви по селу чине док не легну, Богдана је нешто радила око наћава, колико да забашури и себе и своје дете да је не запиткује кад ће му отац доћи. Чекала је тако да му се придрема и да затражи да га води у хижину крај куће и положи у немеку сељачку постељу. Напољу настала тиха и топла летња ноћ, а село се већ смирило од журбе и жагора. Док њено дете искрај огња изненадно и избезумљено не врисну

— Турчин!.. Не дај, дадо!.. Турчин!..

На детињу вриску Богдана се плаховито прену и спази надно куће, недалеко од врата, својега мужа. Збунио га синовљев поклич и стао укочено као ступ. Ни да коракне напред, ни да изрекне какву реч. А науман је био да уђе одважно, да првим својим држањем освоји своју домаћицу и Спасе себе од њених прекора. Преко руке је држао велике костурне бисаге, пуне разних дарова, чиме је мислио да збуни и жену и завара дете. Да му се обрадује, да га прими и да му лакше буде. Још уз пут је слагао речи за прве поздравне реченице својем огњишту и својој породици како то нови негов закон прописује. Неће се гласнути испред куће, неће с Прага натурити божју помоћ, но кад буде ушао унутра, кад га Спасе, једно ће изговорити: „Селам алећ Турцима, а помози Бог раји!“... Међутим, родни праг био је јачи од нове заповести. Снага му се ончас некако у камен претворила, а уста завезала као од највеће страве. Пребледео, смутио се, те му још смешније дошле и шалваре и бедна чалмица око главе. Никад Богдана није могла ни сањати да је њен Милоје постао тако бедан Мустафа, не силни нови Турчин, но онај прави правцати Мустафа Циганин који по Колашину продаје котарице и проси...

Премеривши га још једном од јеменија до смешне кићанке, Богдана писну као гуја, потрча те заклони снагом своје дете и шчепа из огњишта велики жег:

— Куку, заиста Турчин!... Заиста Мустава и нико његов!

— Богдана!... Не стрављуј то дијете! — промуца Милоје дрхтавим гласом, а меко и некако својски.

— Напоље из куће, Циганине црни! Надвор и не плаши ми дијете! — крикну она поново и подиже пут њега ожег. Бејаше као лавица одлучила да му се, баци са тим јединим оружјем у руци докле једно од њих двоје не падне мртво.

Но он, чисто и не схватајући каква му опасност прети, изнемогло коракну на прекладу, спусти тешке бисаге, дохвати једну столичицу, старачки се спусти на њу, и дубоко, тужно дахну. Па збуњено и болећиво погледа на дете, потом на жену. Туп израз беспомоћности обли му лице као сваком кому је свеједно што ће са њим да ураде.

— Причекај, Богдана, има за то времена — промуца тихо и својски. Смири се... Дошао ти је у кућу гост... Добро, гост... Не домаћин, не Мустафа, но ђаво из Кудриња... Али гост... Ради овога прага и ђетета!... Причекај... Затвори врата... Разговорићемо... Дај ми да погледам своје дијете!

— Куку мени, што нас овако ојади! — још једанпут хукну несретна жена, па спусти ожег и пресечена у снази приђе те затвори врата.

Преплашено дете одмах затражи да спава, те га мајка положи иза огњишта, па ни речи не говорећи испече мужу каву, једну и другу, и постави му совру да вечера. Али се утом нешто присети:

— Пићеш мало ракије?

— Што да не, ако је Бог дао, Богдана!... То ми закон не забрањује... Е, Вино и крметину само не спомињи... Дај донеси да попијемо по коју!...

Богдана брзо донесе из хижине пун велики врч добре старе ракије са заденутим струком осушена стара босилка у грлићу. И по свима сељачким прописима стаде га дворити и појити како то приличи као да је какав прави странац. Само је прву чашу Милоје попио онако како то раде православни сељаци: нагао је лагано и гутао гутљај за гутљајем као што се пије хладна вода. А после, кад је утолио зинулу халу за пићем, присетио се свога новог положаја и испијао чаше на искап, онако турски, у једном гутљају.

— Зажелио сам се ракије. Богдана. Нијесам је до вечерас окусио откако сам из куће оно изишао. Нијесам могао да се наканим: било ме стид...

— Па сад, несрећниче?

— Сад није... у својој сам кући.

— А од мене?

— Што од тебе?

— Што си учинио ту бруку!... Са собом, с кућом, с ђететом, да довијека останеш као уклон у народу...

Сипај ми ракије, душе ти!... Ракије, и остави те разговоре вечерас...

— Нећу да их оставим. Но гледај!... Здрав си и помози Боже!... Окрени, Господе, наопслено!... Здрав си! — некако весело и преображено искапи Богдана чашу, одмах је нали и нагна човека да је испије.

— Тако, жено!

— А да, богме!... Окрени, Господе, на ону другу страну! Тако... Ево још по једну — дим у дим: овесели Боже, а здрав си, Мој Милоје!...

— Шта?... Какав Милоје, жено?...

— Такав, ако Бог да!... Но испиј је најприје!... Тако!... На здравље!... Хоћемо да се напијемо вечерас. Ти знаш да ја не пијем, али ноћас хоћу, због тебе... Лијепо ћемо се пити, вечерати, па кад зора почне пуцати, ми дијете за руке па преко Илинице на Ибар, а одатле преко Копаоника у нашу Милу Србију!...

— Никад!... Каква Србија, женска главо, у причу ти било!... Ја сам се потурчио, ја сам Мустафа син Мухамедов... Сипај ми још ракије, па ћути!...

— Није та, Милоје, не!.. Но ћеш ме послушати. Било што било. Бог ће опростити. Био је зулум, нијеси могао да се извучеш од Турака...

— А, не. Драгом мојом волом сам се потурчио. Чујеш ли, драгом волом!... Нијесам могао више да подносим у оној *вашој* слабој вјери и да чекам ту вашу нејаку Србију... Чујеш ли?... Ту вашу малу *Мораву*, која се кочопери и узимље свијет на врат, а нема је ни колико добар турски вилајет. Чујеш ли, мрзим је! Стала проћу силној отоманској царевини а слабија је, чујеш ли, од мртвих Друштинаца изнад Митровице. Па нас лаже све неким ослобођењем. А камо га? Зар да чекамо до Бога и до вијека? Нијесам ја луд, жено!.. Пођем у људе или на сабор. Све изгубило памет. И кнез и прото и онај мртви Неђељко Шкипац што иде у манастирску писанију. Све: Србија, Србија; Косово, Лазар. Милош; ћерају Турчина у Шам преко мора, а он шаље у мој Колашин мртвога Мута Тасилдара да учетвере убиљежи оно данка што нам кнезови разрежу. Држи се Турчин, жено!.. Не брине он што Аврам Луковић и Настасије Кромпир уз гусли не оставише ни ђавољега Турчина... Досадило ми И дојатило све то. Све је то силом узбрдо. Сва та надања и чекања. Нека пуста остану, а ја нијесам будала; хоћу да царујем а не робујем, изабрао сам царску, јаку вјеру. — Богдана, чујеш ли, не збори више, Турчин сам и већ турски син, ла иљ-Алах, Алаху ећбер! Тур-чин, жено, до вијека и амина, ако ти очи помажу!... Закамени, па само дај ракије!..

Богдана се уздржа, јер виде да га ракија још није потпуно освојила. Додаде му још неку чашу, и сама попи још једну па му пријатељски седе уз колено.

— Али ти ћеш ме опет послушати — поче она шапатом и превијајући се око њега — да бјежимо у Србију...

— Овога свијета не!

— Хоћемо, хоћемо. Ради нас, јер се ја нећу никада потурчити, а ти ћеш вавијек остати ни то ни ово. Ради нашега ђетета... Помисли: зар има боле вјере од наше? Чиста лијепа; Божић и Васкрс, пости и празници, цркве и манастири, сабори и славе, заветине и свадбе, поп и ђак, причешће и очишћење. Умреш и погребу те као раба божија, а не као стоку... Не бој се, јака је вјера наша, силно је вјеровање сиротиње раје, моћан је Господ — доћи ће ослобођење, виђећеш што је Србија!... Боље је с бијелијем образом и раја бити но потурица, но крстов издајник, Милоје!...

— Ћути нијесам ја више *Милоје!*

— Бићеш опет, бићеш. Ево, молим те, кумим те. Смилуј се! Дођи к себи! Какав си ми ти Турчин!.. Мој драги, мој мили, по Богу брат, кум. отац и мајка!.. Послушај ме, кад зора заруди... преко Ибра, преко планина, у... у... Милоје!.. У... у...

Она га огрли обема рукама, клече испред њега и засу Сузама, врелим и јаким као бујице. Шчепала га снажно, зајектала се као над мртвим, ухватила се за њега као за земљу, па му Нешто неразговорно шапће, богорада и преклиње, бесвесно већ решена да га не испусти из шака, да га отме не само од силних Турака но и од самога ђавола. У једном ромору а не везаној речи она му је уз страховите јецаје час хвалила стару Веру, час грдила нову, ружила, псовала и свака јој чуда измишљала. Ни са коца о Турчину теже и влашкије нису никад и ни у једној земљи уста проговорила. -Јер не да она, Богдана, својега Милоја ђаволу, не да другој вери, туђој и страшној, далеко је од крштеника било!...

Али се Милојеве груди напунише ваздуха, очи закрвавише и зуби зашкргуташе. И од ракије и од новог осећавања. Обема рукама се ослони о колена, врат подави, запе и подиже, дижући уза се и оклембешену избеzumљену Богдану. Паје крвнички тресну на дно куће, псујући и крклајући како је Турчин, како ће то остати било да се свет преврне. Затим дохвати врч с ракијом и наже не одмичући га све дотле докле му пијаном не испаде из руку и не разби се о преклад крај огњишта. Тако страшан и разрогачених очију, сав у уверењу да добро ради, он помисли да за сутра остави последњи обрачун, па се пружи покрај сина и одмах заспа.

У неко доба Богдана се подиже и протрља очи. И виде да је свему крај. Приђе и још једном погледа мужа. Тога тренутка јој постаде јасна стара истина да се с овака пута тешко кад ко враћа. Саже се и узе сина. Уви га у своју шареницу и изнесе подаље ван куће. Па се поврати к огњишту и с њега диже две разгореле главње. Обазревши се с прага да ли је све у селу поспало и мирно, она их брижљиво спусти испред врата, па ова опрезно притвори, набаци велику гвоздену резу на довратник а преко ове дубоко углави клин.

— Помози Боже, а опрости некрива кућо, у којој сам и добра виђела! — шапну Богдана по свршеном послу око затварања врата, па се мушки, широко и лагано прекрсти.

Брда изнад Косова већ беше обасјала Даница. Ноћ као опојна. По Илиници се опружила танка летња измаглица као вилинско окриље. Чудно озарена и одлучна Богдана брзо дохвати оба угарка, размахну њима неколико пута да их боље распали, па их гурну у кућну почађалу и суху као пушчани прах сламу, један изнад врата а други са стране. А није дуго чекала: ни до на крај села није стигла а високи пламени ступ жарио је и Калудру и сва околна брда...

ДВЕ ЖЕНЕ

О

бична ствар. Из млина, испод села, бејаху изнели те ноћи мучки

убијенога Јаблана Касала. Опружили га на ледини испред опаспаљене воденице како му вера прописује, покрили му лице шареним рупцем, који беше неко одвио са свога ћулава. Ту пошту учинили покојнику домаћини Арнаути, јер им је погинуо, може се рећи, на прагу, у њихову млину. Њих двадесетак чучнуло унаоколо, прислонило пушке уз рамена, па пуше и ћуте. У оваквим случајевима они се много ни за својима не жалосте, али су опет озбиљни, јер им је пред очима мртав створ Божји, иако друге вере и крви која сад нема велике цене. Само би прави домаћин, Кариман Кошутан, који је овај српски млин на Ибру присвојио чим је аустријска најезда запловила преко Косова, хтео да изгледа ожалостњенији. Погинуо му човек на огњишту. Тек му то не полази за руком. То се јасно види, премда он нема што да пребаци ни себи ни добром арнаутском закону: покојника је правилно положио, млин зауставио да не клепће и послао некога божјака, какви се вазда лако налазе око ханова, ковачница и млинова, да јави Касалима за жалосни случај. Село је ту горе, сад ће они стићи. Изјавиће им жаљење, предаће им леш. А после, после ће воденица опет зачактати, сунце грејати и све друго: један Србин на свету мање — то је обична ствар, дори и за онога аустријскога генерала у граду, за којег причају да је Србин и поповић поврх тога. Дакле, ништа необично...

Јаблан Касало и Арслан, Кошутанов синовац, били у рату заједно. Села им једно до другог, они друговали још за козама; између породица од старина побратимство. Бранили Београд, одступали без раздвојнице и тек на Шимширову Брду изнад Везирова моста, кад им је пук освануо сасвим проређен а они изнемогли од глади и замора, окренуо се млади Кошутан својем побратиму и шапнуо да се врате дома.

— Ни за нас сад није срамота: ето и Шумадинци се враћају, а дошли смо до границе...

... Неће бацити пушке. Он има у недрима сакривен ћулав. Метнуће га на главу, па испред побратима, као да га на веру води, све кроз арнаутска села. Право његовој кули. Чуваће га као брата. Докле буди суђено да се *поврати Србија*. Кроз три месеца, кроз три године: и хоће веле да тако пише у ћитапу. Спаваће са њим у његовој одаји; његова се жена неће од њега крити. Задруга му је велика и јака, стриц најмоћнији у крају Арнаутин, први беговски наушник. Јаблана неће смети нико ни попреко погледати. Вера божја; она тврда, арнаутска, јака као дин турски...

Није лагао Арслан Кошутан. Међутим, можда баш тога дана у његовом селу десило се нешто јаче од свеколикога тога затицања. Не другде но на кули његова стрица арнаут— ски прваци донели другу бесу, тајну а обавезну за све: да ни један Арнаутин не заклони ни једнога Србина, био он сусед, кум или побратим; био он добар као праведник. Нека ни за урок не остане од тога проклетога накота, који би се опет помамљивао и бриге им задавао!..

Насмејано арнаутски, љубазно и побратимски примили Кошутани збуњенога Јаблана. Његово војничко одело узели за домаћинова сина, а њему дали неке старе дрехе арнаутске, узели му пушку и часовник — да му то тобоже сачувају од Аустријанаца... Сутрадан му рекли да иде својој кући: нико му ништа не сме учинити докле су они живи и на броју!.. Али Арслану преко ноћи жена показала страшну бесу, те овај изишао пред стрица одлучно и честито: само ће се мртав одвојити од Јаблана!.. Насмејао се стари лисац, одобрио му тако витешко држање, па га после неколико дана заједно са Касалом послао у отети млин, да тамо буду настојници и да се на тај начин сачува побратим кад му је већ дата вера. И на крају: прикрао се неко прошле ноћи и на спавању убио Јаблана...

— Суђено, људи — клеше кроз дувански дим Кариман Кошутан — да ми преко куће и ова голема непријатност прође. Али шта да радим, видите и реците?..

— Тако је — одговара за све најстарији сусед под брадом већ — ко се од мучкога пса, да не уједе, може на свету сачувати, о људи витези!..

А озго, низ благо побрђе зададоше се Касаловићи. Женско и мушко, старо и младо. У чем се ко затекао устајући из постеље на страшни глас о погибији. Деца раздрљена, људи босоноги, жене без увијанака, за спавање подбрађене. Писка и кукњава небо проламаху. Како је које прилазило тако се бацало на мртва Јаблана. И тек кад се то страшно запомагање претвори у једно јединствено брујање сељачке тужбе, озго се појави Јабланова мајка, стара Вујана. Крупна као планина, још крепка и јако једра као и многе богате сељачке домаћице и срећне мајке које су пожениле и разудале, она плавно корачаше низ ледину као какав арнаутски барјактар. Само једном руком беше поднимила слабину, стегла своја лепа старачка уста и из све снаге узмахнула да је не би страшан догађај поткосоио. Из пркоса, онога што је кроз векове пламтео само кроз ређа тврда срца.

На страшну вест и она је до Бога јавкунула, али видевши како је из куће све избезумљено потрчало, њој паде на памет да су доле око њена мртва сина Арнаути, којима ће можда бити драго да је виде сломљену и необучену, па да се после свете не толико, свакако, њој колико њеном народу: „Е нема, међер, мекша срца од српскога!..“ Зато се опет на брзу руку пажљиво оденула, пристојно забрадила и тек онда пошла.

Она мушки приђе и назва Арнаутима Бога. Мајка. Али и једна чудна жена, чија је цела појава јасно говорила: „Чујте и видите — нећете ми се наслађивати!..“ Па се наднесе над мртво— га сина и махну руком да га открије. Мртав Јаблан као да бејаше заспао. Лепотан мајци као и за живота. Преко њених усана олако али снажно пређе поносан мајчин осмех. Није јој се син уплашио ни кад му је зрно срце разносило. „О, добро, сине, добро!.. Само да се Арнаути не сладе!..“ Онда повика:

— У, ђецо, напокон вам било!.. Умукните! Не срамите ми мртва јунака! Видите ли како је диван и како се љути на ту вашу слабићку кукњаву! Натраг, умукните једном од Косова!..

И кад се све ућута, она клече крај сина и поче да га глади по образима. Дуго, нежно, болно за околину. Бледа као смрт а пркосна. Материнске усне њене нешто су проговарале али се ништа не чујаше. И опет лаки осмеси. Буди Бог с нама! Као да јој је драго што гледа мртва сина. Појави се сабља— жњива слика за гледаоце. Родбина одиста умуче у чуду. Арнаути почеше да се згледају. Само Кариман Кошутан стаде да грицка своје усне, да подрхтава у лицу и зелени: кроз дивљи свој наслеђени нагон он осети, он једини у свој овој гомили, да је ово само страшно презирање, упућено њима, и да је ова чудна мајка у својој души већ пронашла крвника...

Вујана устаде. Погледа на хучну реку, на околна брда, подиже очи к небу, па их храбро прибра и, као да ништа није било, спусти их на Кошутана. Овај се још више узнемири и у души дубоко зажали што н она није мушкарац. Нема никакве сумње да је као мајка страховно уцвељена, а опет не кука и тако га вређа јаче но ико други. Колика штета што није човек да би се могао убити: гле, како се крваво претвара као какав љути Арнаутин чије сузе за породом још нико не виде!.. Вујана снажно прозбори:

— О, Каримане побратиме, не омрзни се!.. Ти да си здра— во! Буди јунак!.. Ех, није то ништа што је мој син погинуо на твојем прагу. Подигни главу и не жалости се, јер ја имам још синова а ти побратима, а ваљда ће и какав Србин доћи отуда... из Солуна... Но куд си све, учини ми и последњу услугу — нареди једна кола да пренесем сина... А—а, јуначе, немој се омрзнути!..

Од ових чудних речи домаћин сасвим претрну, а Арнаути се сасвим збунеше. Не бејаху они навикли досле да се једна Српкиња овако држи, нити овако тврдо срце покаже. Али такође ти људи не беху навикли ни на једно друго изне— нађење. Баш тога тренутка прилазаше Кариманова жена, средовечна Арнаутка без уобичајенога покривала а богато, по обичају, одевена. Такође, крупна, но боље очувана и негована, та жена беше прекршила обичај, појављујући се на скупу где су људи, где је чин искључиво мушки. Уозбиљена као каква древна увређена госпа, бацивши љутит поглед на мужа, она прође кроз гомилу и клече покрај Јаблана, па поз— навши му преко лица арнаутски рубац, плахо га секну и баци, а иза појаса извуче нов и бео, на угловима златном жицом украшен, и матерински га покри, тихо му изговарајући покој младој души и гладећи га преко рупца.

А кад приведоше кола са подницама, она при подизању леша ником не допусти Јабланову главу, но је сама пажљиво спусти, па приђе Вујани н болно је загрли, овлаживши је нелажним сузама:

— О, сестро, колико би била срећна да мој син лежи место твога Јаблана!.. Да Бог да мајка ни једнога код куће не затекла ако је ово лаж!.. А разуме те што не кукаш. Нека ти је просто материнство!.. О, о, да није урока, Боже!.. Нека је просто, где се чује и где се не чује: нека је просто!..

Вујана нареди да жалосна поворка крене. Арнаути поустајаше и поникоше да је с пажњом пропусти, јер даље обичај не допушта да се иде. Друга је вера. Али Арнаутка коракну неколико корака, учини рукама по муслиманском обичају последњи поздрав покојнику, па се нагло окрене својем мужу: — О, Каримане Кошутане, допусти ми да прекршим обичај и рекнем ти неколико речи; родила сам ти пет синова и мислим да имам право!.. О, Каримане! Ти нећеш узети авдес у мојој одаји, нити ће ти моја рука пружити мушке преобуке докле не пронађеш убицу!..

— Ћути, кучко! — плану првак. — Види се да си шенула од памети!

— Али не и од образа, господару! Рекох ти пред људима. Моја је беса тврда а не као твоја, витеже. Збогом!..

Она пође пут села. Арнаути одмах вешто окружише домаћина. Јер се мењаше у лицу и све упорније погледиваше за женом. За једно зрно у овој љутњи за њоме пуштено не би одговарао ни обичају ни њеном роду: тешко међу људима проговорила жена мужу. Зато га брзо уведоше у млин, да се И То зло не би догодило. А две жене, готово истоветкиње и тек данас, због овога догађаја праве посестриме, одмицаху уз побрђе све се више удаљујући једна од друге ка својим селима. Но са осетном разликом у ставу и чврстости лаганогa корачања. Мајка за мртвим сином нешто мекша, питомија и примиренија; чини јој се да на свету још има душе и осећања за поштење: гле, као да је мало побеђена, па јој од тога није тако тешко... И жена Арнаутка за црном срамотом својега мужа. Поткошена, као по срцу ударена, као да иде за истин-ским носилима. Па се љуто отимље и снагу јој као огањ обу-зимље жеља да не омекша, да не попусти, да не увреди векове који су у њеној крви утврдили реч за овака догађања: — О, шта би у животу остало још од образа, од *бурније*, од чојства, кад би га само оваки Каримани бранили!..

ОКЛОПНИК БЕЗ СТРАХА И МАНЕ

ред сами последњи долазак султанов на Косово, 1911. године, једнога раног јутра пријави нам митрополијски каваз некога молиоца.

Тада средиште за Стару Србију беше Приштина с митрополијом н консулатом. Ми смо нарочито рано долазили у митрополију, да бисмо могли посвршавати на миру канцеларијске послове, како би нам претекло више времена за примање. Јер време бејаше страшно Младо–Турци беху одлучно наумили да нас излече од косовске бољке. Школе нам се затвараху, свештеници хапшаху, виђени људи убијаху у рукама власти, а арнаутски зулум беше превршио сваку меру. И сами малаксали, готово безнадно али још упорно, ми углавном свођасмо свој посао на то, да крепимо заосталу снагу једне управо луде расе на безуман отпор према завојевачу, и да јој уливамо веру да је Косово њено, иако стварно од свега тога беше још Грачаница, у коју се лесковачки мухацири спремаху да ускоро затварају своју стоку...

По навици задрхтасмо од пријављене ране посете. Искуство вели да она од добра не долази, а и Мемет каваз, качанички Арнаутин, брижним изразом на лицу као да се устезаше да нам изјави болно саучешће. Погледасмо се по канцеларији немо, али само што не изговарамо врсту несреће која се догодила. Убијен му син? Одведена заручена кћерка? Извучена снаха из постеље? Отерао га ага са баштине? Пресекао га на глобу Дин Буријан? Или га оближњи хоџа позвао да се са целим селом потурчи, пошто другога дермана нема?...

Стегох срце и рекох кавазу да пусти молиоца.

На прагу се брзо указа н уђе унутра веома висок, сухоњав и кошчат старац, коме је одавно прешла преко главе седамде– сета. Са дугачком сохом у руци, пртеном цакуљом о рамену, у похабаним црним чакширама и гуњу, са раздрљеним и чупа– вим седим прсима, дуговрат са приметно испалом јабучицом, дуге главе, плавих засушених очију и потпуно белих бркова. Био је некад диван планински плавушан, какве даје само она наша верига горска од Новог Брда до Сухога Рудишта, само извори Бинч– Мораве и класичнога Лаба нашега. На глави имаше избледели фес и око њега увијену пртену чалму, од које одужи, ресасти и мало извезен крај висаше му низ леђа. На ногама дугачке до колена шарене чарапе и опанци без препле– та, утегнути око ноге пртеним врпцама.

Познадох да је Моравац из гиланске околине.

Старац по обичају помаче мало капу с чела у знак да је скинуо, па се смерно и дубоко поклони:

— Помози Бог, господине!

Глас беше као с онога света, као од какве прикојасе, из неке дубине, тутњив и проицљив, глас светитељски, онај који вас изненадно нагна да га слушате, јер је непосредан и пробија вас кроз душу као грмљавина.

— Здраво—живо сте, синко?

Никад ништа топлије и својскије не чух дотле. Он ме по упиту нежно погледа, обазре се по соби, окрену главу к северу, очи му добише неки нарочити и поносни огањ. И ја се сетих и задивих. Чудни старац не пита само за моје здравље. Широко и далеко иде његово питање. Пита он јесмо ли још живи сви што смо под Турцима, је ли жива Србија, камо при питању окрену главу, те да ли му се вреди прекрстити кад се довече буде враћао поред Грачанице у своју Горњу Мораву?...

Стискох му журно јако жуљевиту руку и рекох му како умедох, да смо не само живо—здро, но и јаки при том. Он се прекрсти широким крстом и грцајући, а са просветљеним изразом, поче да мрмори:

— Помози, Господе, помози и нама!...

Услужно му примакох једну столицу и понудих да седне. Он узмахну свом главом и прекорно ме погледа. Онда се обема шакама ослони О своју соху, хукну и одговори:

— Што ми грешиш душу, господине? Не ли је ово *наша* света митрополија?... Иако сам стар и уморан, опет ће стојим. Закон је најстарији. Ха, а пред Турцима сваки дан стојим и дворим ги како ни кумове несам двореја кад сам био млад — не дирај ме!...

Тек кад каваз унесе каву и понуди му, једва га нагнасмо да седне. Он лагано спусти на под свој штап и убогу торбу, па скиде и чалму. Ја га тад добро загледах. На темену остао само један сребрнасти прамен, пркосно уздигнут увис, као да сведочаше да овај старац има и вољу и крепост једнога Вукашина Мрњавчевића, иако је сад бедни рајетин у крају где речи *каурин* господар даје тежу погрду, него што су раније давали паријама.

Старац узе каву. Али посудину не прихвати за дршку, него је обави својим дугачким снажним прстима, не марећи што је врела. И сркну као аждаја. Па опет то не беше грубо сељачки покрет, рабност за послатицу жељна простака, но човека који то свакога дана ради и који је тако навикао.

Упитах га каквим је добром утрудио своје старе кости.

— Ће даде Господ добро, господине... добар је он — добро ће бидне, ако Бог да!
— одговори ова прилика с вером и поуздањем у гласу и погледу.

И окрепи ме да га слушам.

Зваше се чича Мојсил Златановић. из села Каменице у Горњој Морави, испод Новог Брда.

Врло је имућан домаћин. Има дивну своју земљу, прикупњењу и од дедова наслеђену. Има и велику предио— ницу конопље. И аге и Арнаути бацили су око на његови баштину. Како то да један каурин има своју земљу и да у сво— јој кући не двори аге и субаше и не откупљује прве ноћи сво— јих снаха великим новцима?!... Па и глобе он харамбашама неће да даје. Ако га когод учени, он нађе другога, два пута му више плати, али зато не може нико да се похвали да га је гло— био. Узели га на око сви. Имао је два сина. Једнога му Турци позвали у војску. Дошао је у Гилане и плаћао и законски откуп и нудио мито пуну шаку лира. Сетили се Турци и било им криво, па га одагнали. Он је стегао срце, није дао сину да побегне по обичају у Србију, него му напунио ћемер новаца и послао га чак у Трапезунт.

— Викам, господине, зашто да бега у Србију? Србија има доста људи, а ова јој земља ваља, а ми смо, викам, тапија за њу. Кад дође овамо, па никога од нас не нађе — ће гу врате натраг, зашто ће јој рекну: „Ето, нема овде нико твој — неје ово твоје“...

Али аге и Арнаути хоће његову земљу. Прете му, нуде откуп, дају велике новце. Не да он земљу, не да је ни за какве паре. И неће да је остави. Земља му је мајка, држи га она неким чудним благословом, те је готов да њу натопа крвљу својом и своје деце. *Остаће на њој когод жив да дочека Србију.* Није Друга... Бог је јак... Елбете... А душманин то прозире, па разапиње мреже. Ако не може грубо, он хоће вештином. Ту скоро његов други син вадио њиву. Дошли суседи Арнаути са женама и мотикама. Без оружја. Изазвали свађу. Наговорили једну Арнауткињу да насрне на њега. Само је одгурнуо. У том је пукао револвер из арнаутске руке и прошао, да простите, само кроз булине шалваре. Арнаутин бацио револвер у воду, па сви у Гилане у суд. „Има ли Турака, не дајте, каурин све поби, ето и жене!“... Ухватише његова сина. Кадија му понуди да се потурчи, па да му син буде сло— бодан. Аге тражиле земљу, па да се заузму. Види он намере њихове, па као стена одбија. Најзад лажни сведоци, суд и робија његовом сину...

Отац сам, а ко не воли децу? — подиже свој трубни глас чича Мојсил. — Али ето, не жалим њих. Чим је овде на Косову омркло, ја знам да смо сви за трошак Турчину. Но стар сам, деце немам више, унучади не. Ће остане пуста земља. А њу жалим. Притиснуће је душманин, па ми је тешко да умрем, а нико мој да не дочека мајку Србију, те где ми се родија дедо и татко, где смо сви плакали и молили Бога — ту да је дочекамо. Ах, авај!...

Мени отиде коса увис и хтедох да вриснем, кад за оближњим столом чух како моји другови Скакаљевић и Зафировић, сакривени готово, пригушено јецају.

Старац, спазивши све то, усправи се у столици, а преко лица му прође тих, али крепак осмејак. Он осети да смо слабији од њега и да смо ганути његовом причом.

— Неје време за плакање, мој синко!... Ја сам дошаја код вас не да жалимо моје синове и да кукамо овде, но да тражимо нека врата, неки *дерман*... Ја сам моју бабовину уватија зубима, ете овако, и жив од ње не се одвајам. И сад... и сад... не плачите, а да нађемо некога ко ће као ја да легне снажно на њу, да је ухвати зубима и да је тако не испушта док не дође *она*... *одозго*... Дерман искам, синови моји!...

Чича Мојсил и „дерман“ бејаше нашао. Обнова суђења његовом сину најпре. Подмићивање, мољење Турака, заузимање свих око утицајних људи. Поменусмо новац.

Старац као громовник плану:

— Нећу ја одавде паре!... Овде треба сви да донесемо, а не да узимамо... Имам ја пара, не ме жалите!...

И дрхтава рука старчева снажно извуче из недара прљаву пртену кесу, па ми је баци на сто.

— То су лире и дукати. Још пет пута толико ће донесем... и... за друге народске работе... А за мојега сина нека је арам, ако отиде иједна народна пара!... Крштен је Мојсил, џанум!...

Запањисмо се. За нас ово беше последњи потез, па да осетимо са истинским страхопоштовањем величину овога чуднога старца. Станиша Богићевић и Тодор Миленковић из Пећке Нахије, који кесама по околини дају новац на камату, кад дођу у Приштину, потраже по, макар, и белу меџедију, да плате тобоже конак у хану. Колашинац, кад му догори, опали пушку, па побегне преко границе. Рогожњанин скрсти руке, па трпи зулум. Косовац гледа кад му Арнаутин одводи јединицу кћер и кукавички изговара: „Слатка је, душа, госпо— дине!“... А овај Моравац, за кога би и Пећанин и Колашинац помислио да је заиста *каурин* и просјак, зубима држи комад српске земље да га сачува Србији, и — на новац гледа као кнез Михајло!...

.....

Спасосмо осуђена сина чича—Мојсила Златановића. Није нас баш много коштало. Потресен, Милан Ракић никако не допусти да старац плати. Али пристаде да пођемо сви у крчму код Стојана Бојковића, где нас чича, Мојсил широке руке почасте. Беше пророчки надахнут и крепак.

Па кад на Косово паде тиха ноћ, и кад звезде чудно затреперише ону чежњиву песму, коју је код нас само Ракић без позе осетио, он позва нас двојицу—тројицу, те без каваза и оружја пођосмо низ Диван—Јол право на Газиместан. Душе су нам биле пуне крепости Мојсила Златановића. Милан Ракић застаде и окрену се Преполцу. Рече да је најсрећнији што је каплар српске војске и тихо, тихо, сав у истинском заносу поче да рецитије своје пророчке стихове „На Газиместану“...

КАД СЕ ЦАРСТВА МИЈЕЊАЈУ...

К

аљав и тучен целог дана новембарским невременом, стојаше у мраку

пред ограђеном кулом Хацића у Црколезу поп Буњак, некако равнодушно очекујући да му се после велике лупњаве и вике отворе, досле вазда гостољубиве, арнаутске вратнице. Уосталом, и побратимске. Украј њега ка обору беху наперили своје запете пушке два војна пабирка, иначе двоје одрпане колашинске олако хrome зверади, које је тај недостатак чинио да лакше, још брже мушки и без размишљања ончас испусте своје душе, ако би, по удесу, заиграла глава њихова свештеника.

— Хе!... добро је ово да видимо — процеди поп дружини кроз ноћну слоту — нејунаци су наши сусједи, кумови и побратими кад се царства мијењају!... Ето, ни на оваквој ноћи не отварају. Видите ли чудо?!..

А ноћ, управо још вече, одиста бејаше страшно као да је наступио судни час. Пун месец заплео се у наломљене црне тмине изнад Жлебова као опсађени јунак, па се готово не миче, но само с тренутка на тренут показује своју тужну белину, да би се боле видела раскалањана дреница, њени разривени коловози и, покрај њих, стравични трагови малаксале војске која је одступала на Чакор. Мртва јесења киша са одвратном лапавицом сипала је изједна, подло и нејуначки, уједначено и женски јогунасто као да су је најмили непријатељи за новце, па је нарочито припремили и научили да освету изводи лагано, како би смрт овога који одступа била тежа, мучнија и каљавија. Рекао би да је бегунцу пресуђено по заслуги и неумитној коби, да не умире лепшом смрћу. Као да су се здоговорили и тврдо затекли Аустријанци, Арнаути и месец новембар. Да овако прође овај свима њима мрски бегунац. Ни мање ни више, но као да им је отео био по једно пространо вековно царство, праведно стечено, људски вођено а грубом најездом отето. Онако отприлике као што су некад отимали изненађеним народима монголски богадури. Мржња, нарасла као неман, бејаше напунила и намрачила ову тешку ноћ. За један жељно очекивани коначан обрачун векова и раса да би се једном знало где је ко и чије је што. Са урвина Проклетија и Жлебова учестано одјекиваху брдске батерије, а унаоколо по Косову и Метохији праскаху пушчани плотуни. Знадијаше поп шта ово значи. Тамо, западно, изнемогла војска чинила је последње напоре да продре у Васојевиће. А овамо на север све до верига које ивиче опевано поље, навалили повлашћени и ободрени разбојници на православна села, па робе, грабе, пале и убијају. Поп ослушкиваше како се врста плотун за плотуном, најпре по пограничним селима његова Колашина према Дреници, а затим све дубље ка Митровици и Вучитрну. Као да су се људи тврдо одлучили да још ове ноћи истребе ово недавно ослобођене раје...

— Добро је и ово да видимо!.. Хеј, побратиме, отварај ноћас! — кликну поп па снажно опет залупа пушком у врата.

А преварио се био грешни поп Буњак и изостао у својем селу иза војске.

У Црепуљи, на крају Колашина, држао се он под Турцима на пушци и својем јаком братству. Осим тога највиђенији околни Арнаути били су му кумови и побратими. Њима је он по ослобођењу чинио велике услуге, бранећи их као најрођеније. Отурио је био оружје, ишао Скротно као да је наново постао раја, само да не би увредио понос својих непитомих знанаца и суседа. Са те његове пажње Арнаути су га већ славили крај свакога огњишта. Рату је његова задруга дала све што је имала: и људе и запрегу и жито и опрему. Кад се почело одступати рекло се да свештеници остану, а Арнаути му обећали своје пријатељство. Остао је да чува кућу, верујућу у обећања и освајачево хришћанство. Нарочито се поуздао у својега побратима Хаџића из Црколеза, који има у кући више од двадесет пушака, који је његовом помоћу тако добро прошао за трогодишње наше владавине и од којега вазда стрепи и дреница и Подгор. Истражиће се до жене чувена кућа Хаџића а њега неће оставити, тврдо је он веровао кад се на ово одлучивао...

Међутим, он се брзо ожегао. Непријатељски планински пукови нису га затекли код куће. Скрајнуо се био надно села код своје мале, шумом укривене цркве са ова два младића и ишчекао да они прођу, само да га нечастиви не би довео у искушење да дигне своју вазда преку пушку. Но кад је сутрадан дошао кући, видео је покор и срамоту. Његово станиште, до јуче велико као какав добар заселак, поробљено, попаљено и нагрђено. У кући ни пред кућом ништа није остало. Што су могли понети и погнати, Немци су обрисали: што нису могли или им није било по укусу, изнели су и упропастили огњем и кваром какав земља није памтила: бачве са пићем и каце са купусом и зимском љутиком поизваљане у двориште, расуте и раздробљене секирама. Губер није остао, женска кошуља, да простите, није била на плоту поштеђена!.. И нешто још црње: деца сва престрављена, млађе жене обешчашћене и то од оних који су пукове водили као путовођи а говорили нашим језиком. Смркло се попу, па погнао опет к цркви, латио пушку и са овом двојицом појурио онако у незнан за том војском. Доле на реци у општинској судници застао је гомилу уморних и изнемоглих Бавараца. Поклао их за тили часак као јагњад, па свикао жене из села, те их брзо затрпали по потоцима. А затим пошао даље да тражи још оваких згода. Но кад је по суснежици на Руднику видео огромне добро уређене војничке поворке дошао је к себи и видео да се један човек не може тући с војскама двеју царевина. Зато је окренуо десно подгорином ка Црколезу својем побратиму Хаџићу да му овај некако помогне да се дохвати Жљебова и дође до наше војске.

Но, ето, и овде некако чудо. Дрежде озебли и уморни. лупају и вичу. а нико се не одзивље. Изгледа да је тако суђено. Није шала кад се царства мењају, болно помислио поп, па поново кликнуо:

— Хеј, липова бесо, отварај ноћас!..

У зло доба гласнуше се са куле домаћини, па сазнавши за намерника побратима, после дуж ега саветовања и оклевања сиђоше и подигоше букову засовницу са тешких

двокрилних вратница. Поп кроз мрак осети да му се та врата никад хладније нису отварала. Он се сети, додуше зловољно и као доцкан, једне старе колашинске крилатице да је проста глупост натурати жени н Арнаутину своје пријатељство, јер њих двоје само освој ени могу то да схвате. Опет се он исправи и бодро коракну напред, назвавши добро вече на српском.

— Је ли, побратиме, код куће побратим-домаћин?

— Јесте.

— А хоће ли госте, побратиме?

— Па... хоће. Нема Друге. Заповиједај кад те је Бог донио... Само те је Баца поздравио да идеш доле у кућу код чељади. Кула нам је пуна. Све су барјактари, прваци и качаци...

— А ја што сам?.. Пристав, Циганин, раја, просјак?!.. Нијесам за вашу одају?.. Не могу сјести међу ваше барјактаре или качаке?.. А?.. Е, Бог вас миловао, а да сам нешто раније умро не бих знао за ово ваше јунаштво!.. Тако ми Бога, на кулу ћу! — подвикнуо поп ово на арнаутском, па мимо домаћине јурну на врата и уза степенице на горњи бој.

Високо попово обличје у осветљеној пространој одаји одиста за час збуни и госте и домаћина. У црном, дугачком до испод појаса, незапученом гуњу, у црним чакширама са високим закаљаним чизмама, под црним ћулавом, ретке браде и дугих танких, малоруски опуштених бркова, са два реденика око паса и брзометком У руци, поп чињаше слику невиђенога горскога витеза, викла да се никад и ни од чега не страши. Кула бејаше пуна. Гости вечерали, па се задовољно пружили по простирачу с обе стране оцака дуж целе одаје, пуше и ћуте, а домаћин, Бац Хацић, прекрстио ноге с леве стране огњишта и води мудри, арнаутски разговор.

— Добро вече свима! — бодро поп проговори на арнаутском да би кући учинио част.

— Добро си дошао! — узврати му домаћин и насмејано, али лукаво и намештено, пође му на сусрет чак до врата и загрли га по обичају.

Али у исто време поп спази досле незапамћено чудо: нико му од гостију не прихвати поздрав, нити се покрену из свога положаја. Њега то штрецну, па намргођено пружи своју пушку не домаћину но једном другу и нареди им да седну ту крај Врата. Па онда пође к челу одаје, к огњишту и стаде с десне стране где је прво почасно место, и где се беше отегао један огроман Арнаутин. Поп се наднесе и властелински га премери у свој његовој огромној дужини.

— Устани, пријатељу!

— А? — одговори му овај најпре збуњено па после презриво.

— Шта „а“?.. Устани, устани! — осорно поп понови, па га таче искаљаном чизмом. — Устани да сједнем ја!.. Видиш ли да сам последњи гост и дужан је сваки да ми учини почаст!.. Устани, јер нијесам Циганин! Е, Бог те миловао, заборавио си на добре старе обичаје!..

— Шта говори овај гост? — збуњено промуца Арнаутин још збуњенијој дружини.

— То, да је то место моје, бре соколе! — одговори му сам поп. — О, Бацо Хаџићу, тако ти образа, кажи овом човјеку из шуме а твојем госту: је ли кадгод твој побратим и кум поп Буњак и под Турцима сјео на друго мјесто осим покрај оцака с десне стране?

— Није, побратиме — невољно изустри домаћин, не могући да се друкчије извуче из незгоднога положаја.

— Ето видиш!.. Устани, помакни се!.. Ако ти је дошла Аустрија, није ти се вратио султан: ако сам раја ја, раја си и ти, а поп сам и по свему старији од тебе — устани!..

Арнаутин се помаче и поп седе на његово место, па позва домаћинова сина да му скине чизме. Онда подвиге ноге, усправи се господарски, извуче последњу кутију скупих државних цигарета, узме једну за себе а другу баци само домаћину и по обичају стаде га питати за мир и за здравље у кући. На госте и не погледа, јер га је њихова нељубазност страшно и наљутила и изненадила. Нису Арнаути никад тако поступали. Зато га обузе бес, па збаци гуњ и рашири се на простирачу као бег и као да његова војска опсађује Беч. А домаћин се сасвим ушепртљао и збунио: хоће да сачува законе гостопримства, хоће да задовољи арнаутске госте, а добро зна ћуд свога попа-побратима. Види да је овоме душа дошла у подгрлац, да ништа не види, но хоће да изазивље било и пушка да пукне.

— Дајте, синови, по једну каву новим гостима! — рече најзад Бац Хаџић, колико да затури траг својој збуњености.

— Не по једну, побратиме, но колико можемо! — добаци му пакосно поп.

— Колико ти душа хоће — опет домаћин крто кроз зубе.

— И вечеру, побратиме!.. И то добру!.. Но прије свега ја сам поп и Србин, а ти домаћин и слуга оцака и образа: ракије одмах да повратим душу!..

— Колико хоћеш само да сиђемо доле у кућу. Знаш, побратиме, ови људи не пију ракију, можда ће неко и клањати, па је незгодно...

— А теби није код мене било незгодно да у велике poste једеш на очи све моје чељади дебелу овновину?.. Овђе, овђе хоћу ракију!.. И ови моји људи да поврате душу!.. Било да ти је муфтија ту!.. У, побратиме, не укори се, што си се збу— нио?!.. Е, заиста сте ви Арнаути слаби људи: рекао би човјек да вам је Аустрија већ посадила на столицу Скендербега... Нијесам се надао, нијесам никад!..

Гости као да осетише жаоку, па се један за другим почеше усправљати и седати, окрећући се попу као да су тобоже досле спавали и тек сад га приметили:

— Добро дошао, попе!

— Како си, попе?

— Јесте ли сви здраво, попе? — ређали су се њихови поз— драви са бацаним му цигаретама, докле се пред њим не начини читава гомила.

Дође и крчаг ракије са малом закуском од сира и лука. Поп на брзину искапи неколико чаша, али никако да савлада своје прве утиске и своје разочарање. Њему се изједна чинило да није довољно храбар и да ће ови Арнаути опет мислити да је страшљива кукавица и рајетин. Зато дрекну, на своје другове:

— Пијте!.. Што се се смрзли?.. Ако смо изгубили државу, повратићемо је опет. Пет стотина година смо Турчину робо— вали, па можемо који мјесец и Нијемцу...

— Који мјесец?!.. — окрену му се с подсмехом сам домаћин.

— Бога ти јемца дајем да неће дуго бити!..

— Хајде море, никад више!

— А зашто, побратиме?

— Зато што држава и није за вас...

— Нијесам то досле знао... А шта је теби Србија учинила, побратиме?

— Свашта!.. Једном су прошле кроз село некакве комите, свратиле код мене, заклале ми четири гуске — никад их не могу заборавити! Други пут су жандари нагнали мојега сина да однесе њихове мараме да их оперу моје снахе. Трећи пут је баш твој стриц Миленко дошао и готово на силу од жена узео гребене за вуну, па их ни до данас није вратио. Хе, ја те зулуме никад не могу заборавити!..

— Пхи, побратиме! — зацерека се поп да се соба затресе.

— Јесте, док сам жив то не могу опростити!..

— Пхи, побратиме, колико си слаб!.. Е, бољи сам од тебе. Заборавио сам и опростио све што ми је учињено за пет стотина година... А ти помињеш гуске и гребене!.. Видиш, дошао сам ти на праг да те замолим да ме пребациш преко брда до наше војске. Мислио сам да ћеш то радо учинити. Али сам се преварио. Ти би желио да те као рајетин молим из авлије за милост. Да насладиш душу, па да доцније намигнеш неком да ме као залуталу псину дотуче... Е, нећеш, Божја вјера! Нити ћу бјежати!.. Ево сад идем натраг у моје планине, па нека судбина пресуди између мене и тебе са твојим

савезницима!.. Обувајте се, ђецо, и чизме овамо!.. А ви, гости, опростите на зановијетања једнога поробљенога *крмскога* попа!..

Забезекнути Арнаути тек по његову изласку помислише да би га требало стићи и убити. Али самртно блед домаћин шапну да за то има дана унапредак. Јер његове снахе, чијој је деци поп кумовао, осећајући сав бол и срамоту за овакав дочек кума и побратима, заклонише га леђима и осташе код вратница све дотле докле он не умаче кроз густу тмину...

У НЕБРАНОМ ГРОЖЉУ

о својем сасвим изненадном повратку из Анадола, Селим Друштина

тихо и некако снужено сеђаше на прости— рачу поред оцака у одаји новице Прележанина. Дошао му је рано у походе к изненадио га као да је, чудом, избио са онога света. Њихова два села раздваја само невелика Јагњеничка Ријека, а Прележанин не бејаше дотле знао за његов повратак из Турске. Повратак!.. Зар је то могућно? Арнаутин, мус— лиманин, да се поврати из својега царства? Додуше царства без султана, али опет својега, турскога? То је за свакога чудо, па и за њега. Знао је он ту ствар врло добро. За турска времена неком Колашинцу падне на памет, готово тек онако, да сели у Србију. Неће Србин да буде више раја, да дочекује аге и спахије, па преко Копаоника и никад више натраг. Тако и многи Арнаутин. Добро село, плодна земља, пуни тори и обори, али му нешто није драга шајкача. Учини му се да је тамо на истоку боље и да му је дужност да сели. Па се доселе нико са села из Турске не поврати, осим његова суседа Селима из Чабра, ту према Прелезу. А ваистину Новица Преле— жанин би се мање зачудио кад би на његову месту видео Дервиш-бега који је до својега бекства толика зла починио!..

— Те то си ти, Селиме?

— Баш ја главом, као што видиш! — одговараше Новици Селим већ десети пут, срчући каву и пушећи.

Селим Друштина био је чудан човек мимо све Арнауте мимо све своје браственике. Био је врло имућан, имао чак и две-три куће чивчија. Док су други и тањег стања држали одаје и слуге, занимали се јавним арнаутским пословима, плачкали и пресецали глобе, дотле је он у тишини обрађивао своје имање, не желећи да се чује нити да се истиче. Никад никога није убио, ни опљачкао, ни поткрао, ни зајео. А цео свет је мислио да је злици и opak и да је у стању лакше огрешити душу, но се напиту воде после тешко преваљена откоса у петровске врућине. Зато се околина и бојала од њега. Врстан изданак досељеника са арбанашких гора, он је био омален, црн у лицу, сјајних упалих очију, увек зверасто ћутљив и намргођен као човек који само о злу мисли. Нико га није видео да се разведри или насмеје. Кад су му по очевој смрти пале у део оне две-три куће Срба чивчија, околина је помислила да ће од његове злоће пропиштати и мало и велико. Међутим, било је друкчије. Није им долазио, није им досађивао: примао је без речи што би му сваке јесени донели. Оскудних година је чак и враћао на прост зајам сву своју четвртину. Али ни за кога није имао ни лепу ни лошу реч. Ћутао је и, на изглед, презирао. Презирао их, како се чивчијама чинило, баш зато

што су чивчије, што су раја, што су у једној слабој вери. Иначе он би кадгод дошао к њима као што раде други Арнаути и окусио њихову хлеб и со. Напротив: никад га нико није видео за српском совром, осим што би у три године једном свратио код Новице Прележани— на и попио каву, ту у његову присуству испечену. У Рамазан су хоће одседаде код њега, клањао је пет пута свакога дана: ретко је који Колашинац прегазео преко Чабранскога Брода а да га не види како узимље авдес. У томе погледу Ибар је био потребнији њему но свима осталим Чабранима. Али све то укупно учинило је да свет у њему не види једнога мирнога и у суштини честитог Арнаутина, простога муслиманина који је од те тако стечене вере живео, но охота и зла Турчина који презире и мрзи све што на чело подиже три прста. Готово боље о њему није мислио ни сам Новица Преле— жанин, иако је знао за његову честитост и честе новчане услуге...

— Поштен је као дервиш, тако ми душе — говорио је он сељанима често — а мрзи нас и либи се од нас не као каква мртва Туркуша анадолска, но баш као каква *дивља баба!*..

Тога ради нико се није зачудио кад је Селим Друштина испродавао све што је имао, платио порезе и прирезе и узео путни исправу за Цариград. Пред сам полазак узео је још једну жену: нашао се јунак Арнаутин и поклонио девојку једном таком човеку којег вуче срце на исток, *за својом вером*, како се одмах објашњавало...

Прележанин га бејаше примио сасвим својски. Прво зато што га је ипак у души волео, а друго — што је таква заповест њихова краја. Осим тога и сажаљење се пробудило. Без големога јада овакав се човек не враћа у државу друге вере. Зна он добро Селима Друштину. Зна, зна... Зато се стараше да према њему буде пажљив и љубазан и да му како не позледи рањено срце. Јер је оно свакако тешко рањено, кад га је опет повукло овамо. Нема друге... Говораше са њим само арнаутски да би га на тај начин одобровољио и расположио. А Селим то осећаше и беше му драго. Изгледа да је тек сад видео и људе и завичај. Нешто је јаче остарио, суморност му се подвукла, лице још црње, очи дубље упале, али у свој снази неко свечано примирење, преко сурова и зла израза танко-танко се превукао неки душевни смешак. Као после слома, као при оздрављењу. Ту само на угловима очију. Бол и пребол бејаху у измирењу. Литица се поамно навалила на снажну планину. Ове — као да су закључиле за такво стање не примирје но вечити мир...

— Што ме не питаш, Новице, зашто сам се вратио натраг? — управи Селим своје већ пријатељске очи пут домаћина.

— Није у обичају, Селиме!

— Ех, није у обичају!.. Већ десету каву испијам као Омер из Рибарића кад је ишао са Али-Драгом, па није жалио његове огромне кесе са кавом и шећером... А ти не питаш!

— Не могу да се наканим, Селиме...

— Вала да можеш... Остави старе обичаје. Било па прошло... Камо среће да сам мало боље гледао!.. Ех, ех, море, Новица: што не знадох да се не једе све што лети!.. Питај, море!..

— Не могу, у мојој си кући...

— Онда, слушај!..

... Мислио он да иде у муслиманску, турску, земљу и да ће га тамо дочекати као брата. Чим је ступио ногом на границу, пришао му је чудан заптија н дрско скинуо ћулав с главе. Треснуо њиме о тле и почео да се безобразно кези: „Арнауд?.. Бошњак?.. А, Арнауд!.. Арнауд, Арнауд?!“ — дода— јући триста анадолских неуљудних израза, иначе код њих уобичајених, и претећи главом. Из полиције га пустили тек пошто су му рекли како је незаконито што има две жене и пошто су му на главу метнули некакав качкет. Било га срамота од жена. Замисли, изгледао је као какав Бугарин... С јадом стигао у Цариград, о којем се толико И пева. Кад оно у зли час. Нигде ни феса ни Турске. Људи обријаних бркова, иду по граду под шеширима или гологлави као лудаци. А жене сасвим отворене, голе до рамена и до изнад колена. Смеју се, граше и разговарају с ким хоћеш. Мунарета као пуста, ретко да чујеш мујезина. „Клањај сад, Селиме Селманов из Чабра, у јаде велике: зло ти твоје турковање и у причу!..“

— Паша Зотин (тако ми Бога), Новице, ђаурскијега места не може бити на свету!

... Надао се он да Турска и није у Цариграду. Њега је притискао Енглез и сваки ђаво из Европе и опоганио, а Турска је онамо преко мора. Тамо ће се некако скрасити. Пошао и затражио да га настане око Ески-шехера. Слушао је од хоџа да је то древно и свето место турско. Одредили му неко село крај града и дали земље. Помогли и да се нешто куће подигне. У селу џамија, хоџа, држи се вера, клања се. Али чудан је човек Анадолац: пиљи туђим женама у очи грђе но какав задригли калуђер кад у рано доба зађе по селу тобоже да свети водицу. И мало-мало па шапну: „Овај Арнауд има две жене!..“ Крио је своје жене више но тржним даном кад кроз Чабар пролази безбројан свет за пазар. Невоља грдна!.. Кад једне ноћи упао у његову кућу готово без даха Мухарем— ефендија из Бањске. Онај што је имао кућу баш испод цркве. Настанили и њега у овом селу н дали му за учитеља. Било му је врло добро. Али у селу био неки богат Анадолац и имао свега једну кћер. Није девојку, но да прости Бог и образ — праву хаткињу. Допао јој се наш Бањштанин и нагнала оца да их привенча и да му препише све своје имање. Кад друге вечери по свадби затеко наш Бањскалија своју жену испред куће са српом на рамену а намештену као о Бајраму. Шта ћеш то, ханума?“ — „Идем у то и то село на жетву, на мобу. Видиш како је дивна месечина, јечам стигао, позвале ме другарице удате и неудате. Биће весеље, зирне и гочеви, ех Анадол је ово и празник за младост кад пада јечмени сноп!“ — „Аман, па ти си моја жена!“ — „Али нисам робинја“. — „Но ја не допуштам!“ — „Кад би те неко и питао, бре!..“ — „Ћути, кучко!“ — „Хајде, будало арнаутска!.. Ако се бојиш, а ти за мном, па ми држи учкуре!“

— Тако ми дина, тако му је рекла, Новице, не чуло се одавде!..

... Тада му се скаменило срце и смрзла душа. Може бити да његове жене неће овако тражити да иду по месечини на мобе чак у друга села, али ће то сутра радити његове кћери и његове снахе, ако их буде имао. Тешко њему да то види с очима! Зато је прикривао неколико дана једнога ефендију и онда га кришом отпратио до мора. Срећно је утекао и ено га сад у Вучитрну, али не сме ником ни да се изјада. А њега, Селима, позвали једнога дана у општину са обема женама. Био је тамо цео меџлис и пуно народа, државни чиновник и срески имам. На његово чудо наредили да се његове жене обе открију. „Шта су ти ове жене?“ — упитали га — „Супруге“. — „Обе?“ — „Оба две“, — „Е, то наш закон не дозвољава!“ — „Па ја сам муслиман, вера ми даје“. — „Јок, не даје више, у здравље Гази-Паше“. — „Аман, ефендум!“ — „Ћути!“ — „Аман, ако не даје закон, да се одмах вратим, само ми дајте моје жене!“ — „Е, види ти Арнауда: стар па хоће две жене и једну младу као росу... Ова ваља нама, ова млађа. Ето баш за овога агу ћемо да је венчамо...“ Не може да се сети шта је даље било. Окренула му се општина око главе, они Анадолци, све. Излетео је напоље као опарен, да ли сам или изгуран, не сећа се, тек кад се расвестио, видео је само старију жену крај себе. Млађа је задржана. У неко време секнуо се од своје бабе да пође назад и погине за свој образ...

— Али, Новице, ваљда стотину Анадолаца стојаше испред општине и као махнути заурлаше: „Уа, Арнауд, Арнауд-будала!.. Ем копук, ем две жене хоће!.. Само приђи овамо, пезевенк-Арнауд!..“

Шта је могао да ради? Имао је још нешто злата код себе, отијшао у град с бабом и пријавио се властима за повратак, јер му тобоже поднебље не прија. А Турци су се и уверили, јер су и мртви по Анадолу боље од њега изгледали. И оверили му путне исправе за Косово, казу митровачку, село Чабар. Вратио се да овде испусти своју душу. И легне покрај дедова у завичају својем. Сто педесет година су они закопавани у Чабру. Биће и за њега места. Неће га барем Анадолци, никаква вера на овом свету, спуштати у гроб својим скрнавним рукама. Не мари ништа што је остао без имања овде, где има и људи и душе...

— Новице, по Богу од сада брате, ето изјадах ти се. А ти ћути и не казуј ником. Рекао сам у селу да ми је она жена умрла. Ех, брате, нема чистије земље од наше. Ово је Турђија, а оно тамо црни образ. Ако те лажем, прошао и код Бога онако као у Анадолу!..

ЧУДНИ ПОДВИЖНИК

Кад из густе, тек подмлађене ситногорице избих на једну нешто

узвишенију рудину готово испод саме планине, ја зауставих коња и окренух га да бих уназад још једном погледао низ Косово. Мрзим га, изједна га као рајетин ненавидим, јер ме је родило робом, а опет ми га никад доста није. Често сам се зарицао да нећу да га гледам колико ни добар Јеврејин ону жалосну своју долину плача. У Качанику, кад год полазим за Косово, у возу увек загњурим лице у узглавнике. Да га не гледам. Али опет као у прикојаси: железна кола јуре преко опеване равнице, а ја и не подижући очи осећам где сам — на Паун-Пољу, покрај Бресја или испод Враголије...

Косово ми се и овом приликом подругну бољци и мојој тврдокорности. Исправих се у седлу и погледах пут Сазлије и Бабљака. Ваистину диван кут и најлепши на Косову. С једне стране га готово грановесно ограђује Љуботрн, а од Лепенца па тамо до иза Неродимља као да су се Шарини брегови суљнули, и као одједном на домаку поља зауставили или да му се диве, или да га не грубе. Одатле веома благо побрђе неосетно прелази у равницу, у познато Равно Косово, које се испред ока, кад га дуже гледаш, стане од те равности тајанствено окретати као да је тепсија а не поље. А побрђе и његове латице притисла храстова ситногорица која нигде тако не буја као овде, само кад је секира остави на миру. Готово све тако до железничке пруге и до старих села покрај ње. Где-где китице однегованих забрана, па рудине и про- планци, са којих се беле куће послератних насељеника, човек би рекао само оних који су из чежње а не по невољи ту побили колац. Као да су знали да је читав тај кут био цароставна престоница, обориште Сврчина и Неродимља, па почели да се настањују, да би оджелели већ једном ону тешку жељу за тим клетим Косовом...

Гледам низ поље, посматрам сву ову његову лепоту. Али векови проговарају и очи ми се мреже. Као у бунилу. Слика прве зобнице, почетак проклетства. Висан себар, кракат и плећат, са дугом сребрном косом низ леђа, клања се још страшљиво насмејану Мурату, држећи у руци пуну торбу косовскога јечма шесторедна за његова хата, а другом показујући на крцате житнице и пуне торове: заповедај, царе, дао је Бог за јунаке пива и јестива, а за коње сена и јечмена... И тако даље што је потом било. Све излази пред очи. Још једном проклињем Косово, још једном му овако са седла шаљем млаз кржаве мржње, па нагло окрећем коња к планини, као да хоћу да бежим у њене гудуре, као да сам још роб, па ми вала да се буним, да се одмећем... Са немоћном срдитошћу окрећем томе Косову леђа. Са засталом у грлу речи да је проклето. Но шумарци маме поглед. Беле кућице као да навлаш због овакога расположења извирују

из њих. Брзо се присећујем да су оне нове, послератне, српске. Црногорци, Личани, брђани уопште, дошли да покају прошлост и да се и мени подсмехну. „Забога, није Косово то што ти мислиш, пријатељу! Ево, живи смо још, те како!..“ Окрећем се около и гоним коња насумице, а он осећа пут за брда и отимље ми се да пође брже.

— А зар нећемо свратити код проте? — проговори ми најзад ћутљиви пратилац.
— Ено његове куће!

— Којега проте, побогу?

— Код проте Дејана Поповића.

— Шта?.. — узвикнух изненађено.

— Још одмах после рата оставио је горе своја брда и сишао на Косово. Само да га видиш како се населио и изгра— дио!..

Зачудих се овој новости и нагнах коња онамо куда ми пратилац показа. Велики четвороугаоник ситногорице беше прорешетан, готово на силу, онижим честоколом. С лица, покрај шире стазе којом смо наишли, велике озидане и црепом покривене вратнице, затворене. Иза њих засовница као у старо доба и као да ограда није од прошћа но озидана да боље чува господара. Унутра, у дворишту још добро неискрченом и са неравним стазама преко њега, видимо нову пространу и ниску кућу. Без подрума је, види се, а удобна. Са великим прозорима, господски и домаћински саграђена. Да је видна и широка, да је станиште човеку који се не боји и ни од кога не заклања. Вичемо да нам се отвори. Брзо прилази један сељак, јамачно слуга а не чувар, неки старији Косовац, који свакако није никад пушку ни прстом пипнуо. Смерно нам отвори вратнице, поможе да сјашемо, па штуче да позове господара, намигујући мојем пратиоцу да дотле подржи коње.

Знао сам гласитога проту из брда, кога је волео изнад свега. Његова жупа, опкољена Арнаутима, стиснута између шарских брда око брзе реке, била је последња нехарица Турчину. Држала се у грчу, у последњем узмаху, захвативши зубима њиве и ливаде где су некад били станови нејакога цара. И бранила их од Арнаута и спахија. А он пркосан, богат и помаман, хајдук и свештеник, заточник и крвник, од шале убојица и велики витез, увек на хату и с пушком преко крила, није доносио Турчина колико својега момка, којега је увек најмљивао између Арнаута. Кратак, плећат, риђ, зелених злих очију био је оличење пркосника, дахије и убојице. Никад без осмеха, вазда пређе готов да пође у потеру и пушкарање но у цркву, тај човек је био оно што је Турчин укlesaо у заповед за себе: „Чувај се од очајне пушке српске“. Сећам се кад је силазио у Приштину: празник је то увек био за чаршијску рају и помама као да су јој са Преполца већ јавили да низ Мало Косово наступа ослободилачка војска. Или кад би дошао на какав сабор по призренској околини. Силници, који би тамо долазили да кога уцене или посматрају једре снаше, одмах би се повлачили у манастирске конаке да на брзину ручају и брзо се разиђу: нису много волели да се срет— ну са чудним попом...

А сад, у слободи, тај човек напустио своја брда, своје чардаке и сељачко господство, па сишао у ову косовску шикару да поново скућава. Зашто? Земље је и горе доста имао, шуме и планине још више, лова и лепих изгледа такође. Што није сишао у град, кад се већ померио са роднога прага?..

Проту Дејана Поповића затекох у пчеланику. Изне– надих се његовој промени. Није остарео, али се преобразио. На њему ни реденика, нити за појасом револвера, који је само за време службе спуштао на жртвеник. Одело, иако ново и чисто, опет просто и веома сељачко. Место кицошкога ћурчета обичан кратки мрки гуњ шарпланински, на ногама веома једноставна плитка обућа. Његово лице смерно, израз доста мекан, у очима некако спласнуо онај његов познати једак осмејак. У рукама му дуге ћилибарске бројанице као да је прегео да постане подвижник. Буди Бог с нама, данас!..

Он ме топло загрли, али не подиже на моје тражење руку да ме благослови како је некада само он умео, нарочито кад гледају Турци. Па ми показа кућу и окућницу, пчеланик и воћњак тек у зачетку. Затим ме уведе под вењак на једном уздигнутијем месту одакле се види цео део Косова. Очевидно беше се обрадовао посети, те се стараше да буде и весео и гостољубив.

— С ким си овде, прото? – упитих га полако, зачуђен што никога од чељади не видим.

Он се насмеја:

— Па зар ниси чуо да сам сасвим оставио брда?

— Тек сад видим.

— Овде сам само са два најамника. Горе сам оставио по– падију, синове, кућу, све. Оставио брда и села, која сам чувао докле је било потребно. Оставио их у добру. Сад нека куће без мене. Ако им ваља!..

— И овако сам?

— Сам. Горе сам оставио керове, распасао оружје и обесио га о клин. „Сад отпусти слугу својега, Господе!..“ Рекао сам то у потоку испод куће, кад сам је напуштао, и ту сам закопао пређашњег Дели–Папаза, твојега старога и манито– га проту. Јест: разоружао сам га, збацио сам сву ону стару силину са његове душе, ишчупао мржњу из његова срца, изагнао ону ненаситу неман из његове унутрашњости, па га као брва заглавио и свео на Косово у ово шумарје као каквога најобичнијега божјега простака. Ха, ха, ха!.. Је ли ти доста?!..

— Чудновато, просто!

— Нимало!.. Калуђери и дервиши траже потоке и дубраве за своје манастире и текије. А ја изабрах ово место и купих га за своје старе дане. Видиш ли ову лепоту

Божју? Човек данима може и гладан да посматра, јер му се душа одмара... Дете, хоћу да се одморим и да на себи видим што све може човек...

— Али зашто си управо напустио брда?

— Причекај мало, само мало, па ми неће бити потребан исповедник на последњем часу...

Сто у вењаку би брзо постављен и наваљен закускама и свежом рибом. Уз врло стару медовину потече његова прича без намештања и увијања. Проста, одиста, као исповест.

... Познат је врло добро његов тегобан живот у брдима. Народ је не само мучен и грабљен, но му је и свако достојанство било одузето. Кад је он као млад поп први пут пројездио кроз нурију на седлу, сви арнаутски прваци и спахије су му поручиле да седло остави у попадијину вајату а на кљусе метне самар, као што и приличи *влашком* попу... Трпео је донекле, па се после и сам помамио. Набавио себи мартинку, наоружао село и крај и кликнуо све на отпор. Купио себи коња добра, ударио му ките и ресе, исправио се и осилио. Од невоље, не из некога путога јунаштва... Па се отпочело. Чекали су га по заседама, гађали. Грабили његова стада, убијали сељаке. Засукао и он рукаве. Чекао и убијао колико је могао. Припремао крађе и грабеже, чинио свако чудо Арнаутима да им се само свети, па се још удруживао са чуве— ним арнаутским хајдуцима за пљачку и убијање. Срећа га је чудно служила да је изашао на глас, да га се страшно боје и да некако сачува главу до првога ослобођења.

До великоратне најезде био је витез према суседима: ни једнога иновјерца није ни мрко погледао. А кад је испред Бугара утекао у планину, на његову је кућу први насрнуо чувени Мет Фираја. Нека му је просто што је кућу опљачкао и чељад застрашио. Али је најзад отворио његов ковчег и обукао његове одежде, чуване за укуп, нагонећи попадију да га без погрешке одене: стихар, па епитрахил, па нарукнице, па одежду. Ни надбедреник није заборавио. И то нека му је с јадом просто. Но тај човек нагнао његову попадију да напуни кадионицу жара и тамњана, па да пође испред њега и кади око сметлишта у дворишту, које је он трипут обишао, мрмо— лећи неке речи тобоже да га освети. Е, то прота Дејан Поповић није могао ни да заборави, ни да опрости. Онда...

По повратку из бугарскога ропства, још слаб и изгладнео, шчепао је пушку, позвао своје синове и пошао у заседу Мет Фираји.

— А он, кучка, Бог да га сад прости, затворио се у кулу, па никако да изиђе. Но ја устврдоглавио. Петога јутра он изиђе и пође путањом кроз шуму ка кладенцу. О рамену му турска брзометка, за редеником велики немачки револвер...

... Наредио је синовима да остану на месту и да нико не сме пушке опалити, а сам сишао на путању не скидајући још пушке с рамена. Наилази Мет Фираја. И земља је у том тренутку лица имала. Збуњен, преплашен, мртво корача и мутно, а још зверски, погледа.

— О, Мет Фираја, а зар још шећеш по земљи! — викнух му, и он стаде као укопан, али без знака каквога новог страха.

— Скидај пушку да се јуначки убијемо!

Он готово несвесно скиде пушку и тупо ме загледа, не говорећи ни речи.

— Удри! — викнух му и подигох своју пушку; подиже и он.

— Удри, бре, јуначе! — викнух јаче, почеках тренутак, погледах га још једном, па опалих, он се окрену и паде наузнак без душе.

Прота му онда прискочио и секнуо свој револвер да га за насладу изрешета. Али му спазио израз мртвих очију. Чудо. Тај израз је био толико мек и примирен као да тај некадањи силник хоћаше да проговори како је све бесмислица: и његово некадање силништво и протино јунаштво и осве— та, и Лазар и Мурат, и цика пушака, и јака гусала и лауте, и брда и Косово...

— Нећеш веровати: у животу сам побио толико људи и никада ми срце није штрећнуло над њиховим телесима, а сад ми се нешто прекиде у души и осетих и бол и срам и страшну љубав према крвнику, оваком истом мученику као што сам и сам. Клекох крај њега, пољубих га у чело, покрих рупцем, па онако, ни сам не знам што и по којем закону, почех му изнад главе нешто чатити, све док ме старији син не трже и не назва будалом и човеком који није више за пушку но за манастир Девич, камо се воде сви шенути од памети...

— Па после, прото?

— Ех, после!.. Ето видиш. Мало сам ти већ казао... Нисам више могао горе да останем. Преломило ми се на души. Побегло сам овамо. Да постанем дервиш или калуђер, ако хоћеш. Косово сам изабрао за манастир или текију, које ти је по вољи. Јер оно је место за примирење. Гробље је. А на гробљу човек најлакше разговара са собом. И на месечини и на ведру дану. Стари сам ја опет крвник. Не дам се лако. Ето, гледам одавде низ разбој, ређам своје доживљаје, помињем турске грехове. И разговарам са свима који испустише душу на овом пољу и око њега. Изводим их на месечини по овом чичварју као јариће. Скачу око мене по целу ноћ као ланад са жиле на жилу огромних букава. Сви, и Турци и Срби. Па им кадикад подвикнем: „А, бре, крвници једни, који вас нечастиви нагна да нам оставите оволико проклетство да с најтежом муком умиремо не као људи, но све као бесови, као крвожедне животиње?!“ Подвикнем им, зацерекам се и дође ми огроман ђеф што су се тукли, што је цело Косово непрекидно гробље. И, грешан, узвикнем да су они криви, а не ја. Јер сам ја само њихово испаштање. Па се вазда у том присетим Мет Фираје и његова последња погледа. „Е, прото Дејане, проста ти сва крв, али тад... тад си требао да будеш јачи од себе. Требао си да сподобијеш и своју и Метову брзометку, да заврљачиш у грање, па с њиме заједно пођеш кроз села и проговориш нову реч...“ Али не даде се, да би ово настало. Побегло сам овамо. Разговарам са својим пчелама, зурим низ Косово и дању и ноћу и мирим се са њиме. Само кад ме одвише узнемири Мет Фираја, ја узјашем коња,

који ми је једино из прошлости, па одјурим до Бабљака, до Липљана, и то ноћу, и разговарам пријатељски с њиме: „Не љури се, бре, Мето, на мене, Косово је криво...”

— А служиш ли, прото, кад?

— Не. Не више после Метове смрти. Осетио сам олакшицу кад сам сазнао да на то немам права. Сам себи сам пресудио. Сам себе сам распопио. Хоћу да умрем као човек. А пре сам служио и у крвавим хаљинама. Сад не могу и нећу, јер овако као дервиш, као обичан раб господњи, служим ноћу на месечини другу службу, скидам проклетство с Косова и онога Бабуша с првом зобницом јечмена... мирим се с коби да ми Мет Фираја на оном свету не би рекао како сам влашки слабиковић...

Прота Дејан Поповић. Загонетка. И некад и сад. А највише сад. У својем мрком шарпланинском гуњу место ћурчета кунетином постављена; под плићом суром капом место камилавке коју ни при крађи није замењивао; у скромним белим чакширама, опточеним са по два сељачка гајтана. На својем дервишком и подвижничком прагу. И у најчудни—јем манастиру на свету...

РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ

авдес — очишћење, верско умивање муслимана, непо— средно пред молитву

алтан, алтин — златан новац, дукат

антрешел, антрашел — ме— сто између два дела товара поврх самара

арно, харно — добро (говори се у Призрену и Македо— нији)

атаман — козачки војни старешина

беса — арнаутска вера, задана реч

бекташ — припадник дервишког реда којег је основао Хаџи—Бекташ

бињиш — широк огртач од чохе

буљу(г)баша — старешина буљука, војни старешина једне кнежине

веленац — шарени вунени по— кривач, ћилим, шареница

гајле — брига

гља — облик за гле (у Ора— ховцу)

грановесан — суманут, сулуд, плах

гоч — бубањ

дерудеџија — најамник, плаће— ник

деф — музички инструмент (сличан бубњу)

дин — вера, верски закон

домузовина — свињетина, крметина

дерман — помоћ, спас, лек, решење излаз из какве тешке ситуације

албетана — даће Бог

елбете — свакако, без сумње

злоковар(ник) — зло, недело

јалица, јахалица — коњ који се води у поводу, на кога кири— ција ставља свој пртљаг

јеменија — марама за повезивање у женској муслиманској ношњи

каваз — стражар, пандур, тело— хранитељ

камилавка — ваљкаста капа калуђера, а затим и других православних свештеника

канавац — грубо, чврсто платно; убрус, пешкир

крџалије — припадници нере— гуларних војних одреда

леденица — просторија у којој се чува лед; сребром окован пиштољ

Морава — Србија; тако су је Турци звали кад не би хтели да изговоре мрско им име „Србија“. Тако је и Србију називала и раја у звању, да је чиновник не би осумњичио да је противник царевине. Иначе, Срби у Турској примали су ову реч од Турака као погрду, омаловажавање српског народа, као кад би им и опсовали Србију

навака, нафака — оно што је човеку од Бога, по исламу, одређено да поједе и попи— је у току живота; судбина, срећа, воља Божја

нехарица — незахвалница, не— милосрдница

низам — војник регуларне турске војске

пафталија — пушка са више карика

пезевенк — сводник, покваре— њак (турски)

поскурник — обредни хлеб у православној литургији, нафора

прикојаса — повод, кривица

резил — осрамоћен, обрукан, понижен, посрамљен

сахтијана — уређена козја кожа (обично црвене или жуте боје)

сексана, сејсана — товарни коњ, коњ натоварен девојачком опремом

сербез — слободан, одважан; слободно, неусиљено

силав — кожни опасач за ношење поштоља и ханџара

снежаник — чврст, неутажен снег

сојтарија — лакрдијаш, шаљив— ција

сунет — обрезивање муслиманске мушке деце

сутеска, сутјеска — кратак, јако сужен део речне долине, теснац

тебавија — пратилац, оружани садруг, следбеник, истомишљеник, пријатељ господарев

торбеш — потурица, погрд— нија реч од потур. Озна— чава Србина који, иако се проверио, није од Турака ништа примио ни у погледу вере ни у начину живота, нити зна ни турски ни арнаутски. Најнеуглед— нији потурица којем се подсмевају и Турци и Срби.

турчаник — булка

улема — учитељ, учени вер— ски човек; законик

фис — племе, род, братство

хак — право, правда, одмазда, наплата

џас — страх, страва, ужас

шиндра — дашчице, обично борове или букове за покривање кровова

